

NR I 2003

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

TEMANUMMER

ENSKIFTET 1803–2003

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

F.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Stadsarkivarie Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Tomas Germundsson & Nils Lewan:	
Enskiftet i Skåne 200 år	
Reformen 1803 i geografiskt perspektiv	1

Enskiftet i Skåne 200 år

Reformen 1803 i geografiskt perspektiv

Av Tomas Germundsson & Nils Lewan

Docenter, Kulturgeografiska institutionen vid Lunds universitet

Den 31 mars år 2003 är det exakt 200 år sedan kung Gustav IV Adolf satte sin namnteckning under *Förordning angående ägors fördelande i enskiften och utflyttningar ifrån större byalag i hertigdömet Skåne*. Det kom att bli det officiella startskottet för den kanske mest omvälvande förändringen av det skånska kulturlandskapet någonsin, åtminstone betraktat i ljuset av den relativt korta tid som enskiftesförordningen och dess uppföljare laga skifte behövde existera innan så gott som varje by i Skåne hade skiftats.

Inledning

Endast ett hundratal av Skånes drygt 1 200 byar saknade officiella skiftesprotokoll år 1860 och ödet för detta hundratalet byar var nästan uteslutande antingen nedläggning eller skifte trots allt, fast utan registrerade protokoll. Uppskattningsvis närmare hälften av gårdarna i Skånes byar flyttades i samband med skiftena, och alla fick de sina odlingsmarker omarronderade.

Vi kommer inte att fördjupa oss i själva förordningen av 1803 eller i en detaljerad redogörelse för dess tillkomsthistoria. I stället har vi valt att sätta 1803 i centrum för vår framställning på så sätt att vi först försöker ge en bred bild av den historiska utveckling som ledde fram till enskiftesförordningen för att därefter studera dess konsekvenser för Skåne.¹

I det inledande avsnittet ges bl.a. en kortfattad redogörelse för storskiftet, eftersom enskiftet formellt sett kan sägas vara ett radikalt genomfört storskifte. Naturligtvis uppmärksammas Rutger Macklean och hans experiment på Svaneholm under 1780-talet – det projekt som kom att bilda mönster för enskiftesförordningen 1803. Därpå följer en översikt av enskiftesstadgans innehåll och

principer. Därefter förskjuter vi perspektivet och försöker se vad enskiftet betytt ifråga om förändring för det skånska landskapet. Här är vårt perspektiv 200-årigt, vilket innebär att vi för vissa teman följer utvecklingen fram till våra dagar.

Perspektiv i tid och rum

Enskiftesförordningen för Skåne 1803 kan sättas i historiskt sammanhang på olika sätt. I ett agrarhistoriskt perspektiv är den en av flera åtgärder som genomfördes i Europa under industrialismens tidiga skede och som syftade till att öka jordbrukets produktion och produktivitet. I England, där industrin tidigast blev en dominerande näringsgren, hade symbiosen mellan jordbruk, industri och marknad frambringat en rad jordbruks-tekniska reformer och innovationer, vilka med ett samlande namn brukar kallas »den agrara revolutionen».

Trots att termen i sig indikerar en snabb och omvälvande förändring, kan de processer som vanligtvis inrangeras i den agrara revolutionen observeras under en lång tidsperiod.² Forskare är långt ifrån ense om var tidsgränserna egentligen bör sättas, men

sammanfattningsvis kan det sena 1600-talet anges som en introduktionsfas, medan tyngdpunkten bör förläggas till det sena 1700- och till 1800-talet. Möjligtvis är denna epokplacering något betingad av en nordisk utsiktspunkt, då den agrara revolutionen inte ägde rum samtidigt i hela Europa. I viss mån kan den ses som en innovationsspridning med ett centrum i Nederländerna/England, och därmed är de flesta processerna tidigare iakttagbara där än i mer perifera regioner.³ Av de mer framträdande förändringarna under den agrara revolutionen kan nämnas förbättrad dränering, nya växtföljder, en ökad användning av klöver och andra kvävefixerande grödor, foderväxtodling, minskad träda, ängsbevattning, förbättrad gödselhantering samt framsteg på avels- och växtförädlingsområdena. Integrerade med dessa förändringar och som ett av medlen att i praktiken genomföra dessa förbättringar framstår skiftesreformerna.

En skiftesreform kan definieras som en förändring av en bys jorddelningsprinciper. Ett *skifte* är ursprungligen en beteckning på en avgränsad markbit, vad vi idag närmast skulle kalla en fastighet. I äldre tider har det funnits olika mer eller mindre fasta principer för hur jorden i en by skulle delas upp mellan gårdarna. De olika markbitarna har då kallats skiften, dvs. en gård kunde ha si eller så många åkerskiften, liksom ängs- eller skogsskiften. Det har därmed funnits olika *skiftesformer*, som t.ex. hammarskifte, bolskifte och solskifte, vilka kännetecknats av olika grader av ägoblandning. När en skiftesform i grunden förändras kan vi tala om en skiftesreform. Sådana har förekommit under lång historisk tid, men här avses de reformer som genomfördes under den agrara revolutionen och som hade sin grund i nytillkomna formella förordningar.

I sammanhanget bör påpekas att de skiften och skiftesreformer vi möter i historien långt

ifrån är entydiga företeelser eller processer. Att genomföra ett skifte innebär inte enbart att odlingens organisering reformeras, utan i regel också att bebyggelse, arbetsformer, markägande och sociala förhållanden omstruktureras. Beroende på vilken epok och vilken region som studeras, framstår olika drag som mer eller mindre framträdande. Som kommer att framgå nedan var det svenska enskiftet till sin karaktär huvudsakligen ett jordomfördelningsprogram där odlingsorganisationen stod i centrum. Det historiska ledmotivet utgjordes av brottet mellan det traditionella tegsystemet med sin ägoblandning och det nya systemet med samlade, individuella odlingslotter. Omarrondering av marken och utflyttningen av gårdar, dvs. bysplittringen, stod därmed i fokus, vilket gav enskiftet en kraftigt landskapsomvandlande effekt. Vill vi försöka förstå hur det moderna skånska agrarlandskapet vuxit fram, är därför de omvälvande förändringar som skedde i samband med enskiftet under första delen av 1800-talet avgörande.

Det svenska enskiftets jordreformskaraktär kan sökas i det historiska sammanhang i vilket det tillkom, något som också kommer att beröras, men det är viktigt att komma ihåg att skiften och skiftesreformer kan ha andra grunder. De skiften – »enclosures» – som genomfördes i England under 1600- och 1700-talen kan t.ex. närmast sägas ha privatiseringen av allmänningarna som huvudtema. Allmänningsmarkerna ingick som en oundgänglig resurs i bonde- och småbrukarklassernas odlingssystem, och utnyttjandet av dem reglerades av sedvanerätter. Genom politiska åtgärder tillskansade sig storjordegarna rätten att inhägna allmänningarna och i princip att annektera dem. Karl Marx skriver att »Bills for Inclosures of Commons» var dekret »varigenom godsägarna skänker allmänningarna åt sig själva som privategendom, dekret som exproprierade folket».⁴ De

fattiga befolkningsgrupper som var helt beroende av allmänningsmarkerna avhystes i stor mängd, och man anlade ofta stora arrendegårdar på dessa marker. I Marx perspektiv var detta ett viktigt led i det kapitalistiska jordbrukets konsolidering. Liknande tendenser kan iakttas i de svenska skiftesreformerna, då fattigt folk i småstugor vid bygatan eller på utmarken förlorade sin sedvanerättsliga ställning och hamnade utanför det nya systemet, även om effekten inte var lika stark här som i England.

Från feodalism till kapitalism

Som antytts ovan kan skiftesreformerna i ett bredare perspektiv ses som ett led i den övergång från feodalism till kapitalism som skedde i Europa under århundradena efter medeltiden. Detta skall inte behandlas vidare här, men några generella drag i omvandlingen har direkt samband med skiftesreformerna. Ett sådant är att bonden förändrade sin roll från att vara självhushållare, dvs. i första hand inriktad på att producera produkter för överlevnad – naturligtvis med så gott mått som möjligt – för sig och sin familj, till att primärt vara marknadsaktör, dvs. att med så god förtjänst som möjligt producera det som marknaden efterfrågar. Härvidlag har det visat sig att den individualisering och rationalisering som de stora jordskiftesreformerna medförde förbättrade möjligheterna att följa marknadsekonomin inriktning. I vart fall har eftervärlden i stora drag tolkat dem så.⁵ För att bli en framgångsrik producent på marknaden krävs rationaliseringar och därmed investeringar. För investeringar krävs kapital, och för att få tillgång till sådant måste ett överskott ackumuleras. I Väst-europa har beskattning och arrendeförhållanden reglerats så att åtminstone bönder på stora och medelstora gårdar kunnat ackumulera ett överskott, och en bidragande orsak har också varit klart definierade egendoms-

rättigheter.⁶ Inte minst i samband med det senare var skiftesreformerna betydelsefulla.

Ett annat grundläggande drag i feodalis-omens upplösning var att det sociala systemet med en starkt lokal och personlig makt-hierarki mellan herremän och undersåtar försvagades till förmån för en mer allmänt gällande jurisdiktion och kontrakterade ekonomiska relationer. Förändringen var tydligast i de områden som karaktäriserats av en stark adelsmakt, och här kom feodala och kapitalistiska drag att existera sida vid sida under den agrara revolutionen.⁷ T.ex. strävade många godsägare att producera för den växande marknaden och kunde då utnyttja upprätthållna feodala förhållanden för att effektivisera godsdriften, bl.a. rätten att ta ut jordränta i arbete, dvs. dagsverksskyldighet. En annan möjlighet var att enväldigt omarrondera odlingsmarkerna i de byar som låg inom godsets domäner. Man kunde alltså genomföra skiftesreformer utan att tillfråga de bönder som berördes, något som också skedde på många håll i Europa.

Samtidigt som de feodala dragen anpassades till makroekonomin, låg det i godsägarnas intresse att reglera egendoms- och äganderättsförhållanden. Man kunde då lättare göra marken till handelsvara, kanske sälja mark för att investera i jordbruksteknik osv. På så sätt ökades möjligheterna för friköp av gårdar, och parallellt med de bönder som t.ex. i Sverige friköpte sina gårdar från kronan (s.k. skatteköp) kunde tidigare dagsverks- och arrendebönder på godsen också bli självägare. När dessa bönder i ökande grad producerade för en växande marknad fick de vissa gemensamma intressen med godsägarklassen. Som en spegling av detta kan man peka just på skiftesreformerna och exemplifiera med utvecklingen i Skåne; sedan pionjärprojekt genomförts på godsen var det nämligen i bondebygderna i Skåne som enskiftet spreds snabbast.⁸

»Svenska landtbrukets hinder och hjälp«

De utvecklingsdrag som skisserats ovan medförde att det svenska odlingslandskapet från 1700-talet blev utsatt för ett allt större förändringstryck. Det gamla tegsystemet, som på många håll varit kontinuerligt upprätthållet genom århundraden, framstod i mångas ögon som alltmer ineffektivt. De fördelar systemet innebar i form av riskspridning och kollektiva arbetsformer över-skuggades i debatten allt tydligare av dess avigssidor i form av ökad tegsplittring, omfattande internt transportarbete och liten flexibilitet vad gäller införandet av nya odlingsformer.

Översiktligt kan det traditionella systemet sägas ha vuxit fram successivt och organiskt; ny odlingsmark togs efter hand upp av bysamfälligheten och den då tillkomna ängs- och åkermarken delades upp mellan gårdarna. Alla bönder hade del i byns alla marker. Utanför åkern och ängen fanns utmarken, dvs. betes- och skogsmarker, vars resurser utnyttjades gemensamt. I Skåne benämndes dessa områden fåladsmarker, vilket fortfarande avspeglas i många platsnamn. Odlingsrytmen i byn reglerades till stor del av behovet att upprätthålla markens näringsbalans. En åker kunde inte odlas år efter år om den inte gödslades mycket väl. Gödsel var i regel en bristvara, åtminstone i bygder med stor spannmålsodling. Beroende på jordens kvalitet och tillgången på gödsel ingick därför trädesperioder i de olika odlings-systemen. På så sätt utvecklades en rad olika regionala varianter av odlingsystem. De byggde på en lång erfarenhet av tillpassning till de naturliga förutsättningarna och innehöll ett stort mått av samarbete, såväl inom byn som mellan byar.

Även om de hävdvunna odlingsystemen under goda förhållanden kunde ge ett över-skott, var de knappast utformade för detta och lagringsmöjligheterna var begränsade

liksom avsalumarknaden. Efter hand ändrades dessa förhållanden, och under 1700-talet uttryckte statsmakten sin vilja att stärka moderneringen, dels genom en kritik av det gamla odlingssättet, dels i en aktiv politik för att införa moderna bruksmetoder. Det främsta syftet som uttrycktes var att försörja en eftersträvd befolkningsökning. I skriften *Svenska landtbrukets hinder och hjälp* från 1746 propagerade lantmätaringenjören Jacob Faggot för ett reformerat jordbruk, och han lanserade där bl.a idén om ett »storskifte» vilket skulle syfta till att lägga samman odlingsjorden i större enheter.⁹ Genom att samla en gårds mark till ett område – till ett stort skifte – kunde, enligt Faggot, många av de jordbrukstekniska nyheter som vid den tiden utvecklats lättare införas i det svenska jordbruket. Med en mer individuell odlingsrytm kunde t.ex. nya grödor och växtföljder prövas utan att det behövde involvera hela byn, och dessutom effektiviserades transporterna. Även dikning och nyodling skulle underlättas, menade man.

En viktig aspekt av skiftessträvandena var som nämnts att reglera markägoförhållandena. Rätten att utnyttja mark kan knappast sägas vara strikt kopplad till ägande, åtminstone inte i den nutida betydelsen av äganderätt, förrän mot slutet av 1700-talet.¹⁰ Sedvanerätten var bärande och förhållandena kunde vara mångtydiga. T.ex. var utmarkerna sedan urminnes tider en lokalsamhällets angelägenhet, men samtidigt hade centralmakterna sedan länge haft ett intresse av att styra landets resursutnyttjande och hade därmed lagt restriktioner på utmarkens nyttjande. Under 1600-talet inriktades den svenska »skogspolitiken» på att försörja bergsbruket med råvara, och kontrollen över skogsutmarkerna hårdnade. Vid mitten av det följande seklet kom kolonisationssträvanden i förgrunden, och med befolkningsökning som avgörande faktor öppnades

Figur 1. Skåne påverkades starkt av skiftesreformerna under det tidiga 1800-talet. De utspridda gårdarna och det rätvinkliga odlingslandskapet har sedan dess varit tydliga ledmotiv i provinsens identitet. Det illustreras här i ett stycke slättlandskap fångat av konstnären Gerhard Wihlborg på 1920-talet. Målningen publicerad med tillstånd av Tomelilla konstsamling.

friare möjligheter att utnyttja utmarken för odling, torpbildning osv.¹¹ Också i de öppnare slättbygderna ändrades utmarkens status, även om den var mer »inmutad» än i skogsbygderna. T.ex. reglerades utmarken mellan de olika byarna då trycket på deras resurser ökade. Ett lokalt skånskt exempel anger att

den stora fälåden öster om Fjellie brukades gemensamt, men vid en process i slutet av 1700-talet framkommo en del ej fullt klara traditioner om rågångar mellan byarna (bl.a. citerades ett markaskäl för

Stångby i Palteboken). Man kom emellertid överens om att fortsätta att beta fälåden gemensamt och att icke göra nya intagor. 1798 delades den emellertid.¹²

Med utgångspunkt i en förändrad samhällsstruktur och en strävan från statsmakternas sida att öka jordbrukets avkastning kan vi alltså konstatera att det under 1700-talet växte fram en beredskap att i grunden förändra det svenska jordbruket. Idéer, erfarenheter och förslag rörde sig på olika sociala och ekonomiska nivåer, men kom vad gäller jordskiftena i slutändan att handla om hur

bönder och andra brukare utefter en uppgjord plan organiserade om sitt landskap och sin dagliga praktik. I vilken grad bönderna själva var delaktiga i skiftesplanens tillkomst berodde på den lokala makt- och markägarstrukturen. I byar där bönderna var självägande tillkom skiftesplanen efter beslut i bystämman. I byar där bönderna var dagsverks- eller arrendebönder under något gods tillkom planen i regel på godsägarens initiativ. I båda fallen fanns det förordningar och regelverk som angav hur skiftet skulle gå till. Historien kring hur dessa tillkom har en hel del att berätta om villkoren för de landskapsförändringar som skedde under skiftesreformernas epok.

Enskiftets förspel

Jacob Faggot och storskiftet

En av de mest aktiva reformivrarna på jordbrukets område under 1700-talet var tveklöst tidigare nämnde Jacob Faggot. Han var en flitig debattör i flera samhällsfrågor, främst ekonomiska, och invaldes i Vetenskapsakademien 1739. År 1747 utnämndes han till överdirektör för Lantmäteriet och från denna position fick han ett stort inflytande över de bestämmelser som kom att reglera det svenska jordbrukets omorganisation under andra halvan av 1700-talet. Egna erfarenheter av jordbruk hade Faggot som förvaltare av godset Ekolsund öster om Enköping, där flera av de reformer han propagerade för tidigt genomfördes.¹³ Som nämnts utvecklade Faggot sin idé om storskifte i bl.a. *Svenska landbrukets hinder och hjälp*. Inspiration och motiv hämtade han både från Sverige och utlandet. Vilka hinder som fanns och vilken hjälp som behövdes inom det svenska lantbruket tolkade Faggot utifrån kontakter med aktiva jordbrukare, medan mönster för hur skiften kunde genomföras i

större skala fanns att tillgå i England och andra europeiska länder.

Idén om att skifta jorden var dock i grunden ingen tanke som introducerades »ovanifrån». Snarare var det så att de skiftesförordningar och lagar som tillkom efter mitten av 1700-talet var kodifieringar och institutionaliseringar av verksamheter som pågått tidigare. Det finns flera exempel på tidiga, lokalt initierade jordskiften i Sverige som kan karaktäriseras som storskiften.¹⁴ I England, jordbrukets föregångsland, hade som nämnts skiftesverksamhet i stor skala förekommit sedan 1600-talet, men det var först efter omkring 1750 som majoriteten av skiftesreformer genomfördes i enlighet med de generella regler som fastställdes i lagen (s.k. Parliamentary enclosures). Dessförinnan utfördes de flesta skiften genom lokala överenskommelser – mer eller mindre demokratiska.¹⁵ Det är således viktigt att se jordskiftena som ett samspel mellan lokalt uppkomna behov och centralt tillkomna bestämmelser.

Storskiftets förordningar och hur de praktiserades

Efter ett målmedvetet förarbete av Jacob Faggot utfärdades 1749 vad som kommit att kallas den första storskiftesförfattningen i Sverige, nämligen *Kongl. Maj:ts Förordning angående Landtmätare och theras förrättningar*. Här uttrycks vad storskiftet går ut på, nämligen att

jämka ägorna för varje gård, så att de kunna få sina ägor på ett ställe eller åtminstone, om alla delägare därmed nöjda äro, tillse, att de mindre tegskiften kunde förändras till så få storskiften, som görligt vara kan.¹⁶

I 1749 års förordning stipulerades alltså att alla delägare skulle vara överens om att skifta, något som kom att starkt begränsa verksamheten. I sitt fortsatta reformarbete lyckades Faggot få gehör för principen om

skiftesvitsord, dvs. att skifte kunde genomföras på en eller ett fåtal byamäns begäran, vilket infördes i 1757 års förordning om hemmansägors läggande i storskifte. Detta underlättade naturligtvis storskiftets genomförande, men verksamheten kom ändå knappast att motsvara reformivarnas högt ställda förväntningar. Många byar skiftades, men principen att gårdarnas marker skulle samlas i ett skifte följdes knappast. Bönderna var i regel tveksamt inställda till en så radikal förändring, och i de tämligen kortfattade bestämmelserna kvarstod flera oklarheter och motsättningar, t.ex. hur graderingen av jorden skulle gå till och hur kostnaderna för skiftet skulle fördelas.¹⁷ Det praktiska resultatet av storskiftet blev i stället i flertalet fall en reduktion av antalet tegar, medan den grundläggande strukturen med samlad bebyggelse och ägoblandning i åkern bestod.

I sammanhanget kan nämnas att Jacob Faggot och lantmäteriet i sitt storskiftesarbete riktade blickarna speciellt mot Skåne. Denna provins, yttrade Faggot i en memorial, »vore skapad till en brödkorg och spiskammare, varifrån städer, bergverk och skärgårdar skulle kunna erhålla sin nödortf». ¹⁸ År 1757 utfärdades en särskild resolution som uttryckte nödvändigheten av en allmän storskiftesindelning i Skåne, där man funnit att ägosplittringen var ett speciellt stort problem.¹⁹ Storskiftet i Skåne skulle enligt resolutionen verkställas av tio särskilt utsedda lantmätare under ledning av Jacob Faggot själv. Planerna kom dock aldrig att genomföras, och storskiftet i Skåne följde den allmänna förordningen.

Nästa mer betydelsefulla förändring av storskiftesbestämmelserna gjordes år 1783, då det blev möjligt för en enskild hemmansägare att få sina ägor utlagda i ett sammanhängande, s.k. partiellt enskifte. Visserligen måste hela byn formellt inbegripas i skiftesförrättningen, men det var alltså möjligt för

olika gårdar att följa olika principer. Därmed kunde ett hemman samlas till en enhet samtidigt som de övriga i praktiken förblev orörda eller fick sina lotter utlagda i reducerat antal skiften.

Storskiftets faktiska utfall

Eftersom storskiftet i praktiken i regel inte kom att genomföras efter de strikta principer Faggot och reformivarna tänkt sig, har effekten av det ofta karaktäriserats som mindre betydelsefull. En annan orsak att i senare tid nedvärdera storskiftet kan sökas i att det nästan överallt i Sverige kommit att överflyglas av efterföljande enskiften eller laga skiften. Som påpekats av flera forskare hade dock storskiftet åtminstone regionalt betydande rationaliseringseffekter. T.ex. har Birgitta Olai visat att möjligheten att storskifta bemöttes mycket positivt i många byar och fungerade som ett verksamt instrument för att reformera ett odlingssystem som höll på att överleva sig självt.²⁰

Geografiskt spreds storskiftesverksamheten tidigast i starkt uppodlade områden som sydvästra Skåne samt Östergötlands och Upplands slättbygder, men även på andra håll påverkade det landsbygden.²¹ Undersökningar från Småland har visat att byar som storskiftats hade större nyodling och folkökning än oskiftade byar.²² En viktig markförbättringsaspekt av storskiftet, inte minst i Skåne, var att det trots sin begränsade effektivitet vad gäller samlandet av ägorna underlättade dikning och dräneringsarbete. »Under lantmätarens ledning lärde bonden i Malmöhus län att hantera dikesspaden», skriver Carl Gustaf Weibull, och fortsätter: »Vattensjukan på den skånska slättbygden hade varit en kräftskada för sädesodlingen. I dess delvisa avhjälpande ligger kanske storskiftets största betydelse.»²³ En ytterligare aspekt av storskiftet är att det blev en form av inskolning till hur odlingssystemen kunde re-

formeras. I samband med storskiftets genomförande blev jordskiftena ett slags offentliga angelägenheter som därefter blivit ett nästan stående inslag i landsbygdens liv.²⁴

Storgodsens roll

En speciell roll i skifteshistorien intar av flera anledningar de stora godsens. Dels var många godsägare kunniga och drivande i jordbruksfrågor, dels hade man genom sitt stora markägarande möjligheter att genomföra skiftesreformer på ett enväldigt sätt. Byarna under godsens ägdes ju formellt av godsherrarna, medan bönderna var arrendatorer. Då rätten att begära och genomföra de skiftesreformer som tillkom efter mitten av 1700-talet var knuten just till markägandet, fanns det stora möjligheter för godsägarna att efter eget huvud låta skifta byar på olika sätt. T.ex. var det flera godsägare i Skåne som redan före 1783 genomförde vad som kan betecknas som partiella enskiften. I regel rörde det sig om att gods och storgårdar bröt ut sina egna odlingsmarker från en bys ägoblandning och på så sätt etablerade en egen storgjordbruksdrift. I andra fall låg huvudgårdens odlingsmarker kvar i ägoblandning med de underlydande gårdarna, vilket dock så småningom blev till ett hinder för en effektiv marknadsproduktion.

Ibland skedde förändringen i »ett slag», som när Högstad i ett storskifte 1766 koncentrerade huvudgårdens ägor till i stort sett ett enda stort sammanhängande område. I andra fall var förloppet mer långdraget. När Barsebäcks gods enligt en geometrisk avmätning 1762 visar sig ha alla sina ägor samlade till ett enda stort stycke kring huvudgården, var det slutpunkten på en process i vilken godsets ägor sedan 1724, »tid efter annan», blivit utbytta och koncentrerats »närmast omkring sielfwa Sätessgården».²⁵ Parallellt till detta förfarande hade förekommit under tidigare epoker, t.ex. under 1500-talet, då

många borgar och slott etablerades i Skåne i samband med att någon storman flyttade ut från byn.

Macklean skrider till verket

Det storskiftesprojekt som tveklöst fått störst uppmärksamhet är det som Rutger Macklean lät genomföra vid Svaneholm under 1780-talet. För första gången realiserades här konsekvent, och i stor skala, ett storskifte så som Jacob Faggot måste ha tänkt sig att det i idealfallet skulle se ut. Macklean hade ärvt Svaneholm 1782, och då han inspekterade det lär han ha uttryckt att vanmakt och förfall rådde. Godsdriften måste rationaliseras och moderniseras, och hans lösningar blev radikala. Det gamla systemet rycktes upp med rötterna, och för de byar som låg under Svaneholm innebar det att det gamla tegsystemet definitivt var passé. Hur själva driften skulle gå till hade Macklean också bestämda åsikter om, grundade i modern lant-hushållningskunskap.²⁶

Men inte bara odlingssystemet skulle förändras, utan även de ekonomiska relationerna mellan godsägare och underlydande bönder och torpare. Macklean hade för avsikt att avskaffa det traditionella hoveriet, dvs. det system enligt vilket de underlydande bönderna betalade sin rätt att besitta en gård med arbete på godset. Det, menade Macklean, tyngade bönderna att försumma sina egna gårdar när de hade som mest att göra där, eftersom efterfrågan på arbetskraft på godset var som störst vid samma perioder, t.ex. vid skörden. Hoveriet ersattes därför med penningarrende på spannmålsinriktade gårdar, vilket innebar att bönderna blev tvungna att producera ett överskott för avsalu för att med inkomsterna därifrån kunna betala sitt arrende.²⁷ Möjligheten till detta, menade Macklean, fanns i det rationella och intensifierade gårdsbruk som i sin tur var ett resultat av de reformer som genomfördes.

Macklean – en modern gestalt?

Rutger Macklean var en remarkabel man på många sätt, och i en kort karaktäristik skulle man kunna se honom som en modern gestalt i traditionell miljö. Det senare betyder inte att den skånska landsbygden inte förändrades under 1700-talet, utan snarare att de krafter som vid denna tid förändrade agrarsamhället till stor del var grundade i de äldre verksamhetsformerna. Många av de nya rön inom lantushållningen som framkommit genom forskning och försöksverksamheter stämpade fortfarande i farstun, och det krävdes speciella förutsättningar för att förverkliga dem. När baron Macklean trädde in på scenen, upplysningsman och fysiokrat, med en uttalad vilja att i grunden reformera jordbruket, blev han en modernitetens budbärare, en grindöppnare som Torsten Hägerstrand kallat honom.²⁸

Att det var just vid Svaneholm enskiftet i Sverige iscensattes för första gången kan i ett bredare historiskt perspektiv ses som en tillfällighet. Men liksom i ett kristalliseringsförlopp måste förändringar ta fäste någonstans. För den svenska enskiftesverksamhetens del blev det vid Svaneholm i den skånska slättbygden – och det var Rutger Macklean som utgjorde särmärket.

Ideologiskt hörde Macklean alltså hemma i upplysningen där förnuft, rationalitet och frihet hörde till nyckelbegreppen. Det sena 1700-talets radikala idéer återspeglas på flera sätt hos honom, och det är påtagligt hur internationell denna påverkan är.²⁹ En genväg till Mackleans kunskaps- och idévärld kan vara att studera den boksamling han lämnade efter sig.³⁰ Det fanns en rik flora av jordbruksteknisk och lantbruksekonomisk litteratur på de mackleanska hyllorna, och det är alltifrån regionala beskrivningar av jordbrukets tillstånd i olika delar av nordvästra Europa till detaljerade handböcker i byggnadsteknik eller biskötsel. Den äldre lant-

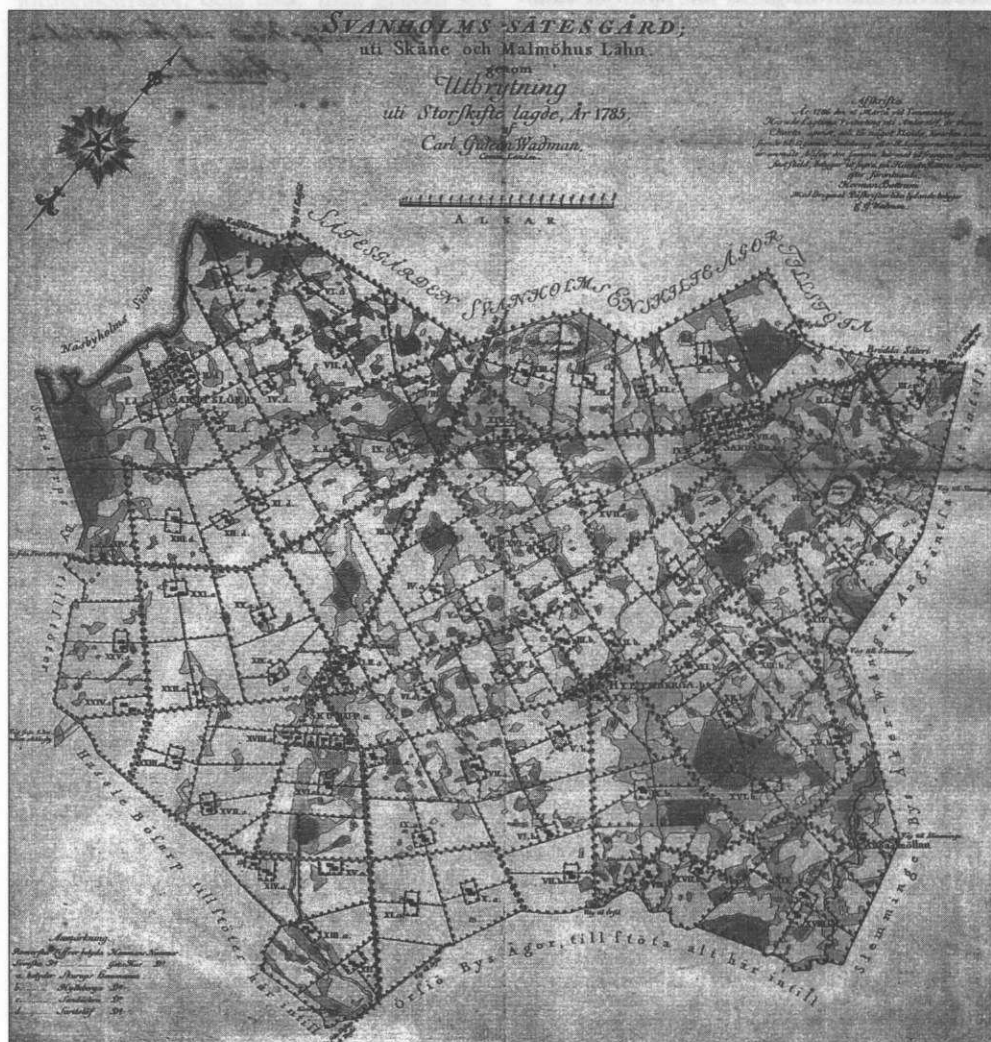
brukslitteraturen (före 1790) är till största del tysk eller fransk, medan det engelska inslaget blir påtagligare efterhand. Det innebär inte att idéer från England var okända för Macklean dessförinnan, eftersom innehållet i böcker på andra språk än engelska mycket väl kunde innehålla uppgifter härifrån – man kan exempelvis spåra detta i delar av den tyska och danska litteraturen. När det gäller förebilden till det geometriska strikta enskiftet som Macklean genomförde vid Svaneholm år 1785 är det säkerligen omöjligt att söka den i något enskilt verk. Att England med sina olika former av »enclosures» är den största inspirationskällan synes ganska klart, men dessa idéer tillämpades ju även i t.ex. Preussen och Danmark.³¹

Men också andra upplysningsidéer än de mer naturvetenskapliga och jordbrukstekniska kan spåras i Mackleans hyllor. Där finns t.ex. ett antal verk av schweizaren Johann Heinrich Pestalozzi, som i upplysningens anda menade att alla människor har möjlighet att tillägna sig kunskap och bildning och att folkbildningen därmed är ett både eftersträfvansvärt och realistiskt projekt. Pestalozzi omsatte sina idéer i praktik i Schweiz och inrättade där skolor. Rutger Macklean bekostade tillsammans med två andra skånska godsägare ett längre studiebesök för en student vid en sådan experimentalskola. Efter dennes hemkomst upprättades ett par skolor i Skurupstrakten där man försökte följa Pestalozzis princip att alla skulle få en elementär utbildning.³²

Karaktäristiskt för Mackleans tänkesätt tycks ha varit att upplysning måste komma uppifrån och att det krävs en fast hand för att leda utvecklingen framåt. Jordbruksreformer, utbildning och modern ekonomi var verktyg för framsteg, och att detta skulle genomföras var knappast något att diskutera. Trots sin vurm för den franska revolutionen och sitt ställningstagande för adelsprivile-

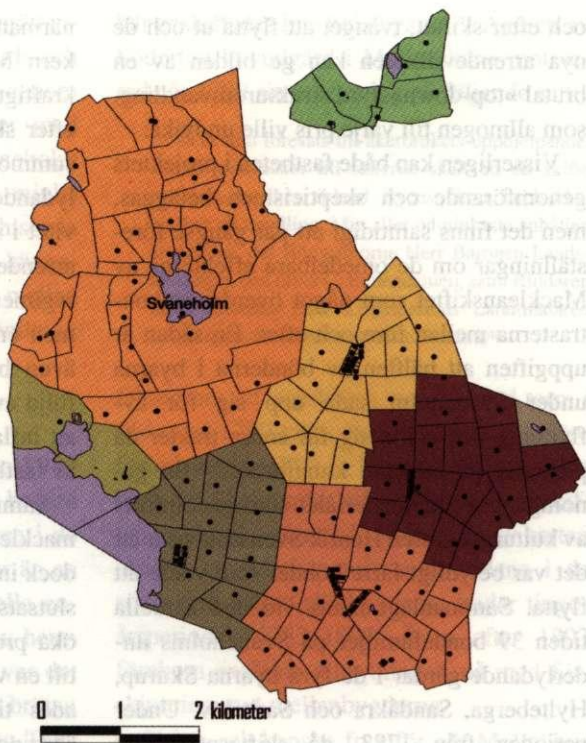
giernas avskaffande styrde Macklean sitt gods med auktoritär makt. Det var inte folkviljan som splittrade bondbyarna under Svaneholm. Skiftet genomfördes under det strikta envælde som äganderätten skänkte åt godsägaren, vilket också var i samklang med fysiokraternas slagord: »propriété, sûreté,

liberté» (egendom, säkerhet, frihet). Kanske begreppet »upplyst despot» kan vara en rättvisande etikett, även om det bör sägas att tanken om maktfördelning så småningom växte hos Macklean. Han var t.ex. en av de drivande krafterna bakom den nya regeringsformen 1809.

Figur 2. Rutger Mackleans plan för enskifte av byarna under Svaneholms gods konkretiserades av lantmätare Carl Gideon Wadman i denna klassiska karta från 1785. Formellt var utbrytningen ett storskifte, och för första gången genomfördes på svensk mark en total utskiftning av byarnas gårdar. Det kom att visa sig att mallen för slättlandskapets modernisering därmed var uppställd. Originalkartan finns på Lantmäteriets arkiv i Malmö.

Figur 3. En kompletterande bild av det första enskiftet (jmf fig. 2). Det var inte bara de fyra slättbyarna Skurup (orange), Hylteberga (rödbrun), Sandåkra (gul) och Saritslöv (grön) samt Ångamöllan (grågrön) som genomgick skifte under 1780-talet. Även egendomänen (senapsfärgad) skiftades. Fem mönstergårdar, s.k. farmer, inrättades i den södra delen, medan en rad ensamgårdar och torp fick nya gränser i den norra skogspräglade delen. Kartan, som bygger på en sammanställning av lantmätare Wadmans kartor från 1780-talet, är producerad av Mats Riddersporre, Malmö kulturmiljö.

Pionjärprojektet

Hur det första totala enskiftet i Sverige gick till är välomvittnat. Den karta som Mackleans lantmätare Carl Gideon Wadman år 1785 framställde över byarna Skurup, Hylteberga, Sandåkra och Saritslöv och som visar hur gårdarna spreds i landskapet har blivit klassisk. På Wadmans ritbord tog det första moderna agrarlandskapet i Sverige form, och snart genomfördes planen i verkligheten. Utefter rätta linjer delades åker- och ängsmarker in i ett odlingens schackbräde, och i varje ruta placerades en gård. De gamla byplatserna delades in i lotter för gatehus, dvs. bostäder för lantarbetare utan egen jord. Planen framgår av den klassiska kartan i figur 2. Men inte endast den öppna slätten söder om Svaneholm ingick i enskiftesplanen. Även skogs- och blandbygden norr därom involverades, och grunden lades för

bl.a. ett effektivare skogsbruk. Det totala enskiftesprojektet vid Svaneholm har nu för första gången sammanställts i en samlad kartbild, vilken syns på figur 3.

Det projekt Macklean genomförde vid Svaneholm var genomgripande och kan ses som något av en kulturrevolution på den skånska landsbygden. Även om det fanns föregångare och paralleller i mindre skala, var det här som en hel bygd för första gången omformades utifrån föreställningen om rationaliteten i det vetenskapligt grundade och individualiserade gårdsbruket. Moderniteten tog form i svenskt agrarlandskap. Förändringen var naturligtvis helt omvälvande för de personer den inbegrep, dvs. bondefamiljerna och gatehusfolket i de byar som fanns på godsets domäner, och det säger sig närmast självt att oro och skepticism spred sig i bygden. De stora kontrasterna mellan före

och efter skiftet, tvånget att flytta ut och de nya arrendevillkoren kan ge bilden av en brutal »top-down»styrd strukturomvandling, som allmogen till varje pris ville undvika.

Visserligen kan både fastheten i projektets genomförande och skepticismen beläggas, men det finns samtidigt ett par gängse föreställningar om de omedelbara effekterna av Mackleanskiftet som något överdriver kontrasterna mellan före och efter. En sådan är uppgiften att hälften av bönderna i byarna under Svaneholm sade upp sig för avflyttning och sökte sig till andra trakter då planerna på enskifte kungjordes.³³ En genomgång av källmaterialet som genomförts av kulturgeografen Henrik Svensson visar att det var betydligt färre bönder som valde att flytta. Sammanlagt fanns vid den aktuella tiden 39 bondefamiljer på Svaneholms underlydande gårdar i de fyra byarna Skurup, Hylteberga, Sandåkra och Saritslöv. Under perioden från 1783, då skiftesprocessen igångsattes, till 1786, då skiftet lagfästes, hade 12 av dessa flyttat. Dock stämmer uttrycket att »mer än hälften av Mackleans nya gårdar stod tomma» just efter skiftet, men det beror på att betydligt fler gårdar uppstod än vad som fanns i de gamla byarna. Totalt bildades cirka 70 enskiftesgårdar. År 1787 saknade 26 av dessa arrendatorer; 1789 fanns 13 vakanta skiften och senast år 1792 var alla gårdar och gatehus besuttna.³⁴ Ser vi till bondebefolkningens sammantagna flyttning under skiftets första tioårsperiod skall således de 12 utflyttade familjerna ställas mot 43 inflyttade, ett flyttningsnetto på plus 31 familjer. Knappast någon folkflykt från godsdomänen alltså.

En annan ofta återgiven föreställning om enskiftesprojektet är att det höll på att haverera av ekonomiska skäl. Enligt denna bild, som bl.a. bygger på den föregående, skall reformerna ha missat målet och blivit ineffektiva. Bilden håller dock inte streck vid en

närmare granskning. Som ekonomhistorikern Mats Olsson visat, ökade årsvinsten kraftigt under den första femtonsårperioden efter skiftet. Det berodde både på stigande summor av penningarrenden från de underlydande bönderna och på en ökad produktivitet i spannmålsodlingen. Reellt sett ökade arrendeavgifterna under den mackleanska regimen. Pressen på bönderna ökade således, men en utarmning motverkades dels av att även bondgårdarnas produktivitet steg till följd av det reformerade jordbruket, dels av att inflationen relativt sett minskade bördan av fastlagda penningarrenden.³⁵

Sammanfattningsvis kan man säga att det mackleanska experimentet lyckades, vilket dock inte är någon neutral eller värderingsfri slutsats. Det lyckades i sina ambitioner att öka produktiviteten och att anpassa driften till en växande marknadsekonomi. Det lyckades tillika i ambitionen att basera förändringarna på rationalitet och vetenskap, i vad idéhistorikern Sven-Eric Liedman kallat »den hårda» upplysningen.³⁶ Om det också fanns ett mått av »mjuk» upplysning i det mackleanska projektet är svårare att avgöra.³⁷

Den mjuka upplysningen handlar enligt Liedman om värderingar, etik, sociala förhållanden m.m., som utstakar människans väg mot lycka och välbefinnande. Den är omöjlig att mäta på samma sätt som den hårda upplysningens mer kumulativa framsteg. Demokratin skulle kunna sägas vara ett mjukt upplysningsprojekt, och ur den synvinkeln är det väl tveksamt om Macklean direkt bidrog till utvecklingen. Tvärtom skulle vissa hävda; splittringen av byarna var en social katastrof. Atomiseringen av landsbygdens socialgeografi förverkligades, och de sista resterna av ett »Gemeinschaft» upplöstes.³⁸ Samtidigt hade dock Macklean en föreställning om att människorna i Skurupstrakten skulle få det bättre än om de

bodde på andra håll, och t.ex. kan upprättandet av skolor kopplas till både den hårda och mjuka upplysningen. Så indirekt, genom ökad läskunnighet, ökande kontakter med omvärlden osv. var enskiftet vid Svaneholm kanske också en öppning mot den mjuka upplysningen. Ett stycke modernitetshistoria är det i alla händelser, och därmed kännetecknat av modernitetens motsättningar mellan framsteg och bakslag, mellan fulländning och ofullbord.³⁹

I Mackleans kölvatten

I och med storskiftesbestämmelserna 1783 blev det som ovan nämnts möjligt att begära en enskild utbrytning ur byalaget även i de fall då byns marker innehades av mer än en markägare. Ett flertal sådana »partiella enskiften» eller »utskiften» begärdes av hemmansägare i skånska byar, och bl.a var det flera storgårdsägare kring Malmö som bröt ut sina ägor.⁴⁰ Först ut var landshövding Tage Thott, som genom en utbrytning av sitt hemman i Västra Skrävlinge by år 1786 bildade en egen enhet. Gården fick efter försäljning och sammanslagning med ytterligare ett hemman år 1792 namnet Sofielund. År 1789 företog tre köpmän utbrytningar i Arlövs by, vilket ledde till uppkomsten av Arlövsgården. Andra gårdar som tillkom vid denna tid var Sofiedal, Annetorp, Bulltofta, Kronetorp och Rosengård, alla på initiativ av jordägande malmöbor. På landsbygden skedde de flesta utbrytningarna i den södra slättbygden, främst i Oxie och Vemmenhögs härader, och här var det i regel enskilda hemmansägare som begärde utskifte.

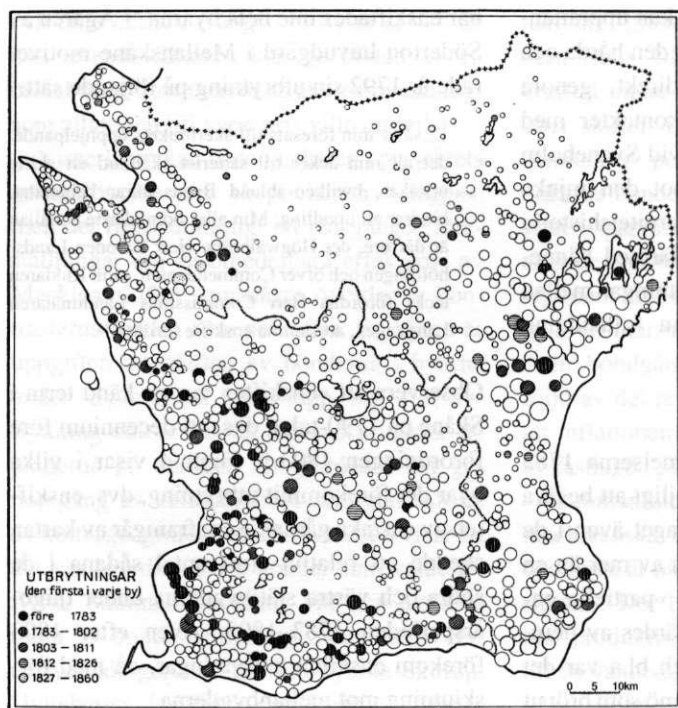
Direkta efterföljare till Macklean, dvs. godsägare som lät enskifta hela byar, fanns också. T.ex. enskiftades Lilla Tvären (nära Ystad) år 1792, Domme och Gärdslov (på Söderslätt) år 1799 respektive 1802 på godsägares initiativ. Paralleller fanns i bl.a. Södra Villie, Öja och Bussjö (i Ystadtrakten), men

här enskiftades inte hela byarna.⁴¹ Ägaren av Södertou huvudgård i Mellanskåne motive-
rade år 1792 sin utbrytning på följande sätt:

... så är min föresats till åkerbrukets upphjelpande, det all min åcker till sätteriet skall uti ett skifte utstakas, hwilken ibland Byens åkrar beblandat, hindrar all upodling; Min aller ödmjukaste anhållan är därför, det Högwälbörne Herr Baronen Landshöfdingen och öfver Commendanten, samt Riddaren täcks förordna Herr Commissions Landtmätaren Langvagen, att samma enskifte förrätta.⁴²

Observera att »enskifte» var en känd term i Skåne på 1790-talet, dvs. ett decennium före förordningen 1803.⁴³ Figur 4 visar i vilka byar det förekommit utbrytning, dvs. enskiften av enstaka gårdar. Som framgår av kartan skedde ett relativt stort antal sådana i de södra och västra slättbygderna under tjugoo-årsperioden 1783–1803. Även efter 1803 förekom enskilda utbrytningar, då med förskjutning mot mellanbygderna.

Skåne och kanske framför allt Malmöhus län intog en särställning bland de svenska provinserna när det gäller det påtalade behovet av skiftesreformer. Flera jordbruksidkare och statliga ämbetsmän här engagerade sig för frågan under det sena 1700-talet och fanns med i olika kommittéarbeten, där man hade kontakt med Jacob Faggot och andra centralt placerade reformatörer. Förutom Rutger Macklean kan nämnas köpmannen och kommerserådet Frans Suell, generalguvernören Johan Christoffer Toll samt landshövdingarna Tage Thott och Gustaf Fredrik von Rosen.⁴⁴ En problematik vid sidan om den rent jordbrukstekniska var för skånskt vidkommande arbetskraftsbristen inom jordbruket, något som förstärktes av den tämligen flitiga utvandringen till Danmark. Också för att lösa detta problem såg man skiftesreformerna som ett effektivt medel.⁴⁵ Ett flertal memorial och resolutioner arbetades fram där stramare och mer detaljerade regler för skiftet föreslogs.

Figur 4. Utbrytningar, dvs. enskiftet av enskilda gårdar, i Skåne. Denna verksamhet underlättades avsevärt genom revideringen av storskiftesförordningen 1783. De tidigaste och flesta enskilda utbrytningarna företogs i sydvästra Skåne. Kartan upprättad av Sven Dahl (publicerad i Dahl 1941).

Enskiftet i Skåne

Stadgans tillkomst

Även ett långt förspel leder slutligen till skott. Då den skånska enskiftesstadgans direkta tillkomst tidigare utretts och belysts av flera författare, väljer vi här en kortfattad framställning.⁴⁶ Bland inslag i förloppet som kan förtjäna att uppmärksammas finns lantmäteriets roll, händelsernas snabbhet och betydelsen av det kungliga enväldet.

I det föregående har Jacob Faggots betydelse i samband med storskiftet berörts. Nu kan vi lägga till hans sentida efterträdare Eric af Wetterstedts viktiga roll vid tillkomsten av enskiftesstadgan. af Wetterstedt tycks ha blivit den katalysator som krävdes för en ny reform, och avgörande synes en inspektionsresa i Skåne sommaren 1802 ha blivit, en resa i syfte att studera storskiftesförrättningarna därstädes, varunder han vid sina kontakter med ledande jordbrukare rimligen även träf-

fade Macklean. Åtminstone fick han av denne ett rekommendationsbrev till chefen för lantmäteriet i Danmark, där »udskiftningen» vid denna tid i stort sett redan hade genomförts.⁴⁷ I december överlämnade af Wetterstedt till kungen förslag till enskiftesförordning för Skåne, och efter en för tiden kanske närmast chockerande snabb behandling, där endast få personer drogs in och blott smärre förändringar i förslaget gjordes, och där vid konseljbehandlingen riksdrotsen Rosenblad anses ha spelat en övertygande roll, kunde Gustav IV Adolf den 31 mars 1803 sätta sitt namn under dokumentet. Förordningen om enskifte i Skåne var ett faktum, verksamheten kunde börja.

Kungens betydelse i sammanhanget kan knappast överskattas, eller snarare: betydelsen av att blott han och inte mer eller mindre konservativa och trilska ständer måste övertygas om reformens nödvändighet och värde

får med stor sannolikhet anses ha varit avgörande för tillblivelsen av *Förordning angående ägors fördelning i enskiften och utflyttningar ifrån större byalag i hertigdömet Skåne*. En motsvarande reform hade med all sannolikhet under alla förhållanden småningom tvingat sig på, men vi vill påstå att en handläggning i ovan redovisat tempo inte hade varit möjlig utan existerande enväldesförhållanden.⁴⁸

Enskiftet var en av herremännen åstadkommen reform, en reform som mycket snart skulle komma att involvera flertalet av Skånes alls icke tillfrågade bönder. Innan vi går över till själva förloppet, bör emellertid några centrala förutsättningar för verksamheten antecknas.

Enskiftets principer

Liksom vid föregående skiften tillkom rätten att skifta markens ägare, men ej den som enbart var brukare. Godsägare, som ägde eller dominerade en hel by, hade där ett avgörande inflytande. När endast en ägare förekom, kunde omfördelning av mark liksom tidigare ske utan myndigheters inblandning. I byar med kyrkohemman eller hemman anslagna till indelningsverket tycks innehavare därav ha kunnat ta initiativ, fastän ej på enbart egen hand. När skifte väl påkallats av en markägare i byn, skulle processen sättas igång med fastställande av bymarkens omfång genom precisering av yttre gräns, med gradering av olika markers värde liksom av värde på de skilda hemmanens bebyggelse. Även om förslag till ny indelning skulle göras, innebar det inte nödvändigtvis att samtliga hemman skulle delta i skiftet. En successivt ökande insikt, sannolikt ofta under intryck från förfarna lantmätare, torde dock tillsammans med praktiska överväganden ligga bakom att totalt skifte blev det vanliga.

Graderingen av olika markstyckens värde skulle utgå från jordmånens naturliga förut-

sättningar för odling, en föreskrift som sannolikt knappast kom att följas. Det tycks nämligen vara vanligt att mindre intensivt brukade, mindre gödslade och längre bort belägna marker värderats som relativt sämre, oavsett underliggande förhållanden i form av jordart, topografi m.m.⁴⁹ Utflyttade enheter kompenserades regelmässigt med större areal. Förrättningen skulle ske i samråd med gode män, som togs i samhällsskiktet ovanför vanliga bönder. Enligt skiftets principer skulle varje hemmans mark samlas i ett stycke, på vars mark också bebyggelsen skulle ligga. Där det inte, som i smärre byar, var möjligt att ordna en markindelning så att samtliga hemman kunde ligga kvar på ditillsvarande plats, måste alltså utflyttning ske. Skiftet skulle inte inverka på antalet gårdar. Dock ser man exempel på att hemman delats i fall där det redan tidigare funnits två innehavare. Omvänt förekommer det sammanläggning av hemman med en och samma innehavare.

Eftersom utflyttning skulle bero av bl.a. den befintliga bebyggelsens status, blev en granskning nödvändig. Denna kom att omfatta byggnaders användning, storlek och skick jämte eventuell plantering av exempelvis fruktträd, gårdsplanens stenläggning m.m. God bebyggelse ökade med andra ord möjligheten till kvarboenderätt. Här må tillfogas att denna bebyggelsevärdering ofta har redovisats med stor detaljrikedom och därmed utgör en närmast enastående källa till kunskap om jordbrukets bebyggelse för ett par hundra år sedan, ett material som oss veterligen hittills använts i ringa grad av forskarna.⁵⁰

Slutligen skall här anknytas ännu ett par reflektioner. Dels är det mycket svårt att avgöra i vilken utsträckning annat än objektiva värderingar kommit att avgöra utflyttningsskrav och kvarboenderätt. Inte oväntat var önskan att bo kvar större än de samlade

möjligheterna. Dels finner vi att olika typer av markindelning medfört högst skiftande behov av utflyttning, även oavsett byarnas storlek och utsträckning. Med rektangulära eller kvadratiska skifteslotter blev utflyttningens graden vanligen större än där lotterna givits triangelform med spetsen i den gamla byplatsen. Vad som skedde i längre perspektiv återkommer vi till.

Enskiftets genomförande i Skåne

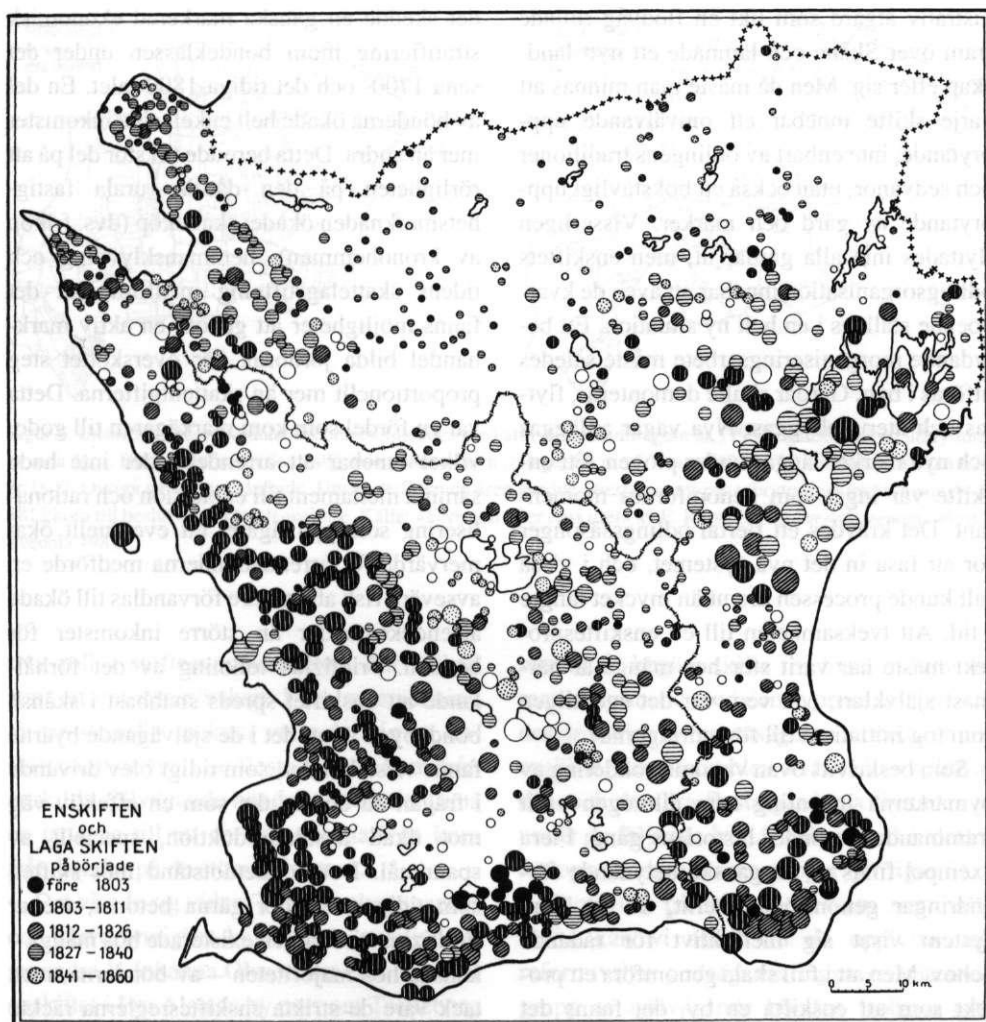
Den utan tvekan mest ingående undersökningen av enskiftets genomförande i Skåne, åtminstone vad beträffar utvecklingen kvantitativt och geografiskt, gjordes av Sven Dahl för över sextio år sedan.⁵¹ Hans redovisning av källmaterialets tillförlitlighet pekar på att huvuddragen i bilden knappast skulle kunna rubbas genom ytterligare studier. Däremot torde svåråtkomlighet idag motivera en sammanfattning av Dahls översikt som en viktig bakgrund till vår senare diskussion om skiftets betydelse, medan ytterligare underlag behöver redovisas för att belysa frågan om skiftesinitiativ. Här bör inflikas att Dahl täcker tiden ända fram till 1860, då huvuddelen av skiftesverket kan anses vara slutförd för Skånes del. Detta innebär också att Dahl behandlar såväl enskiftet som det 1827 introducerade laga skiftet, vilket till större delen följde samma principer som enskiftet, men medgav ägors förläggande till mer än en plats och därmed gjorde det möjligt att i större utsträckning undvika utflyttning från den tidigare byplatsen.

En samlad bild av förloppet av enskiftet fram till 1827 och av laga skiftet därefter ges i figur 5. En granskning av denna visar att utöver Svaneholms fyra byar ytterligare några skiftades redan före 1803 (totalt 19 st). Helt uppenbart är det därvid godsägare som ligger bakom, vilket antytts tidigare i denna uppsats. Dahl redovisar cirka 1100 byar med skiften påbörjade under tiden 1803–1860.

För Skåne som helhet räknade Dahl år 1800 med 1235 byar (med minst tre gårdar), och han kan således räkna med 116 byar för vilka det saknas skifteshandlingar för en- eller laga skifte. Över hundra av dessa var enligt Dahl rena frälsebyar, där markägaren alltså ej behövde anlita samhället vid omdispositioner av marken, medan de återstående främst var småbyar i skogstrakter. Dahls material är med andra ord i det närmaste heltäckande.

Förloppet i tid och rum är mycket tydligt. Först skiftades de ofta stora byarna i slättbygder i sydväst och något senare i sydost, sist småbyarna på åsarna och norrut i landskapet (se figur 5). Tyngdpunkten i sydväst är knappast förvånande mot bakgrund av att det var här som olägenheterna med tegsystemet och ägoblandningen ansågs vara störst. Här var man också närmast den urbaniserade bygden och därmed spannmålsmarknaden. Det var också här som storskiftesverksamheten varit tidigast och intensivast under decennierna efter 1749. Mer än $\frac{1}{4}$ av Skånes byar påbörjade enskiftet redan före 1816, ytterligare $\frac{1}{4}$ före 1827. Men 1816 var redan mer än hälften av byarna skiftade i de sydvästskånska härader, medan motsvarande andel i nordliga härader nås först under laga skiftesepoken.

Vad graden av utflyttning beträffar, har man alltså att vänta den största andelen i större slättbyar. För Torna och Bara härader i väster, som Dahl undersökt närmare, uppger han andelen bönder dömda till utflyttning till närmare två tredjedelar. Med tanke på mängden småbyar i andra delar av landskapet torde utflyttningssiffran för Skåne totalt kunna uppskattas till mindre än hälften. Påpekas kan att det även efter 1803 genomfördes ett rätt betydande antal storskiften, speciellt i nordvästra Skåne. Många av byarna där kom således att storskiftas under det tidiga 1800-talet, för att sedan åter omarronderas i enlighet med de – i jämförelse med

Figur 5. Enskiften och laga skiften i Skånes byar. Som framgår genomfördes ett antal enskiften i Skåne före förordningens tillkomst 1803. Det skedde i byar som låg under något gods, och där godsägaren enväldigt avgjorde skiftesformen. Först ut var Rutger Macklean på Svaneholm. Kartan upprättad av Sven Dahl (publicerad i Dahl 1941).

enskiftet – mindre strikta reglerna för laga skifte. I skogsbygderna i norra Skåne var laga skifte i regel den första skiftesreform som genomfördes. Dessa förhållanden kan i stor uträkning förklaras med att åkern utgjorde en relativt liten del av byns marker, medan äng och skog var dominerande. Behovet av ett radikalt skifte var därmed mindre, samtidigt som det var i det närmast omöjligt

att i dessa bygder konstruera rimliga ägoenheter utifrån enskiftets strikta principer.

Vem var det egentligen som ville skifta, när man skiftade?

Mot bakgrund av den kartografiska sammanställningen ovan och en mer översiktlig bild av hur skiftet påverkade landskapet, kan det vara lätt att se enskiftet som en snabb admi-

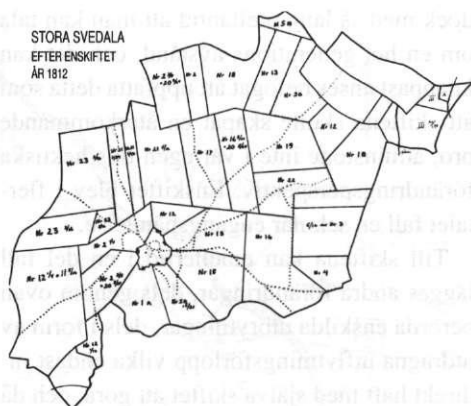
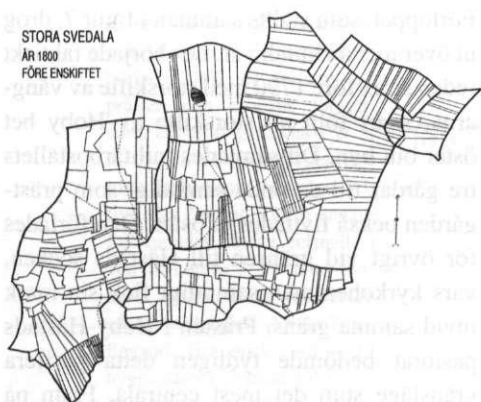
nistrativ åtgärd som likt en flodvåg rullade fram över Skåne och lämnade ett nytt landskap efter sig. Men då måste man minnas att varje skifte innebar ett omvälvande uppbrytande, inte enbart av odlingens traditioner och sedvanor, utan också ett bokstavligt uppbrytande av gård och marker. Visserligen flyttades inte alla gårdar ut, men enskiftets odlingsorganisation innebar att även de kvarboende ställdes i en helt ny situation. Ett betydande reorganiseringsarbete måste således utföras i byn. Gårdar skulle demonteras, flyttas och återuppbbyggas. Nya vägar anläggas och nya marker läggas under plogen. Ett enskifte var inget som genomfördes momentant. Det krävdes ett flertal odlingssäsonger för att fasa in det nya systemet, och i vissa fall kunde processen dra ut än mycket längre i tid. Att tveksamheten till ett enskiftesprojekt måste ha varit stor hos många är närmast självklart, och vem var det egentligen som tog initiativet till förändringarna?

Som beskrivits ovan var omarrondering av bymarkerna ingenting som allmogen varit främmande för under historiens gång. Flera exempel finns på att ganska betydande förändringar genomförts internt, då ett äldre system visat sig ineffektivt för rådande behov. Men att i full skala genomföra ett projekt som att enskifta en by, det fanns det knappast förutsättningar för att ett byalag skulle kunna göra utan att ha iakttagit det i praktiken. Istället var det godsägare, som framför sig såg en effektivare produktion på sina domäner, som hade möjligheter att med hjälp av lantmätare och modern kunskap dra upp planerna för omorganisationen. Motiven till detta har skisserats ovan, och här skall något diskuteras vad som hände efter pionjärverksamheten, när de konkreta exemplen på enskiftets genomförande fanns på den skånska landsbygden och när regelverket fastlagts i enskiftesstadgan.

En studie av Fridlitzius (1979) antyder att

det skedde en ganska markerad ekonomisk stratifiering inom bondeklassen under det sena 1700- och det tidiga 1800-talet. En del av bönderna ökade helt enkelt sina inkomster mer än andra. Detta berodde till stor del på att rörligheten på den dåtida rurala fastighetsmarknaden ökade; skatteköp (dvs. friköp av kronohemman), hemmansklyvning och tidens skattelagstiftning medförde att det fanns möjligheter att genom en aktiv markhandel bilda jordbruk där överskottet steg proportionellt mer än skatteutgifterna. Detta var en fördel som kom markägaren till godo, vilket innebar att arrendebönder inte hade samma incitament till expansion och rationalisering som självägare; ett eventuellt ökat mervärde för arrendebönderna medförde en avsevärd risk att snarare förvandlas till ökade arrendekostnader än större inkomster för bonden. Fridlitzius tolkning av det förhållande att enskiftet spreds snabbast i skånsk bondebygd är att det i de självägande byarna fanns vissa bönder, som tidigt blev drivande i frågan då de såg det som en effektiv väg mot ökad avsaluproduktion, speciellt av spannmål. Det bondemotstånd mot skiftet, som tidigare studier gärna betonat, menar Fridlitzius visserligen existerade hos många – kanske hos majoriteten – av bönderna, men tack vare de strikta enskiftesreglerna räckte det med att någon eller några inflytelserika bönder drog igång processen. Om de fick gehör för sina planer, vilket oftast hände, var snart hela byn i praktiken involverad i processen.⁵²

Bilden där självägande bönder tillhör skiftespionjärens skara återfinns sedan tidigare hos Gustaf Utterström i hans studie över *Jordbrukets arbetare* (1957) där det också påpekas vikten av att ta med möjligheterna till täckandet av skiftets kostnader som en viktig del av förklaringen till hur skiftet genomfördes.⁵³ I en senare studie av Patrick Svensson förstärks bilden av böndernas ak-

Figur 6. Enskifte i Stora Svedala. Processen inleddes med att två hemmansägare år 1799 begärde enskild utbrytning av sina ägor. Dessa återfinns i den östligaste delen av byn (två gårdar om 1/2 respektive 1/16 hemman) i karten från år 1800. Övriga gårdar är oskiftade. Under de följande åren skedde ytterligare ett par utbrytningar innan byalaget år 1812 kom till beslut om ett totalt enskifte. Källa: »Före och efter enskiftet» av E. Ripa i boken *Svedala genom tiderna*. Svedala 1981.

tiva roll i skiftesverksamheten, här tolkad som ett entreprenörskap. I en undersökning av tre skånska socknar visar det sig att enskiftesinitiativen i de flesta byarna kom från enskilda självägande bönder och att det finns en tendens till att de tidiga initiativen kom från bönder på de större gårdarna.

Det visade sig vidare att skiftesbenägenhet och skrivkunnighet korrelerade positivt till varandra.⁵⁴ Johanna Olsson har t.ex. visat att enskiftet i Fru Alstads by norr om Trelleborg tog sin egentliga start med ett partiellt enskifte 1799, då en nyinflyttad hemmansägare – som för övrigt kommit på kant med övriga åbor genom att trotsa ett förbud mot ärtodling – fick sina ägor samlade i ett stycke i bymarkens sydligaste del. Han argumenterade i sina skrivelser aktivt för skiftets fördelar och blev förmodligen något av en förebild. Av de övriga gårdarna i byn ägdes de flesta av godset Stora Markie, medan de återstående ägdes av sina brukare. År 1806 begärde en av de självägande bönderna att få sina ägor i enskifte. Godsägaren på Stora Markie följde upp initiativet genom att

samma år begära skifte för byns frälsehemman. I samband med denna process övertalades de övriga hemmansägarna att delta i byns enskifte. Resultatet blev att hela byn splittrades, och de allra flesta gårdarna flyttades ut under de följande åren.⁵⁵ Liknande händelseförlopp förekom i många byar (jfr figur 6).

Som svar på frågan om vem som ville skifta kan vi alltså till de upplysta och reformivriga godsägarna lägga en växande grupp av självägande bönder, troligen ofta med gårdar större än genomsnittet och med en relativt god förmåga att ta till sig information och att uttrycka sig skriftligt.

Oro i byhemmet

En speciell, men inte helt oväsentlig, aspekt på skiftesverksamheten gäller den oro som kom att drabba enskilda byar. Efter många århundradens trygga tillvaro under »vångavändningens» treårsrytm blev det i vissa slättbyar särskilt angeläget att vänja sig vid förändringar. Många byar, särskilt i de västra och södra slättbygderna, kom att genomgå både stor- och enskifte. Oftast skedde det

dock med så lång mellantid att man kan tala om en hel generations avstånd, och det kan knappast anses befogat att uppfatta detta som att skiftena skulle skapat en återkommande oro, åtminstone inte i vår egen tids hektiska förändringsperspektiv. Enskiftet blev i flertalet fall en sekulär engångshändelse.

Till skiftena kan emellertid i en del fall läggas andra förändringar, dels genom ovan berörda enskilda utbrytningar, dels i form av utdragna utflyttningsförlopp vilka endast indirekt haft med själva skiftet att göra, och då ställer sig förhållandena annorlunda. Dahl uppger t.ex. att Arlövs by utsattes för inte mindre än tre olika utbrytningar före det egentliga skiftet. Grannbyn Burlöv storskiftades 1778 och genomgick därefter två separata utbrytningar före enskiftet 1817. Flackarp storskiftades så sent som 1803, för att blott tre år senare genomgå enskifte. En likartad, orolig tillvaro finner vi i byarna Övre och Nedre Glumslöv, i Kornheddinge och Lilla Uppåkra, i Nordanå och Råga Hörstad, i Rönneberga och i Ugglarp. Därtill kan läggas ännu några fall med stor- och enskifte antecknade för samma år, men innebörden härav har ej kunnat undersökas i föreliggande sammanhang.⁵⁶

På andra håll skulle man kunna tala om en oro av delvis annan karaktär, av närmast sekulärt slag. Toarp i Oxie genomgick stor- och enskifte med tio års mellanrum, varvid vid enskiftet endast två av nio gårdar dömdes att flytta ut. De långa kilformade lotterna har sannolikt medverkat till att flertalet övriga gårdar successivt flyttat ut till närheten av centrum på sin ägofigur. Idag återstår så gott som intet av denna även efter enskiftet tämligen intakta by. Numera har också påträngande stadsbebyggelse medfört att inte blott gårdslägen utan även skifteslotter och bygräns ändrats.

Ett mera lantligt exempel på sekulär oro finner vi i Västra Hoby strax norr om Lund.

Förloppet, som ställts samman i figur 7, drog ut över mer än hundra år. Det började faktiskt redan strax före 1790 med storskifte av vångarna, snart följt av storskifte av Hoby bet öster om byn. Dit samlades militärboställets tre gårdar till en enda samtidigt som prästgården också flyttades åt öster. Den förlades för övrigt vid gränsen till Håstads socken, vars kyrkohemman samtidigt fick sin mark invid samma gräns. Prästen i Hoby-Håstads pastorat bedömde tydligen detta perifera gränsläge som det mest centrala. Fram på 1810-talet skiftades de återstående delarna av Hoby, varvid ett par gårdar delades. Av bilden framgår också att sju gårdar tills vidare kunde ligga kvar i gamla lägen. Två av dem flyttade sedermera ut. I båda dessa fall vågar man kanske anta att flytten skett i samband med att gamla byggnader ändå behövde ersättas med nya. Historien är dock inte slut med detta. Nu, ytterligare nittio år senare, kan man konstatera att samtliga kvarliggande gårdar fortfarande bedriver olika former av jordbruk, närmast unikt efter en storleksrationalisering som enbart sedan 1950 reducerat det totala antalet brukningsenheter i hela landet till ungefär en femtedel.⁵⁷

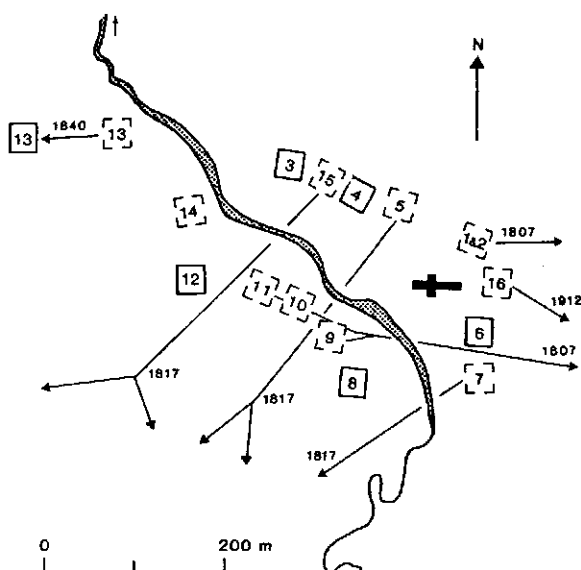
Hur uppfattades skiftet?

Omdömena om skiftena har skiftat, sannolikt delvis på grund av att man betraktat dem ur den egna tidens och de egna förhållandenas perspektiv, och några generella omdömen går knappast att ge. Nedan har ett par tidiga uttalanden valts att belysa detta.

I sin bearbetning av lantmätaren Gillbergs *Beskrifning öfver Malmöhus Län* år 1840 inrymmer Nils Bruzelius en längre karakteristik av enskiftet.⁵⁸ Ur denna hämtar vi följande (i modifierad språkdräkt):

Byalagens enskiftande, samt hemmansklyvningen och utflyttningen från de stora byalagen ha onekligen mycket bidragit till åkerbrukets förbättring och upphjälpande, ehuru välmågan icke på samma gång

Figur 7. En utdragen skiftesprocess. Enskiftet i Västra Hoby började 1807 på initiativ av prästen och kronans företrädare. Då bröts gårdarna 1 & 2, 9, 10 och 11 (prästgården och tre kronohemman) ut ur byn och flyttades österut. Tio år senare fullbordades skiftet formellt i och med att nr 7, 5 och 15 flyttades ut, varvid de två senare gårdarna delades. Av de kvarliggande fick dock gård nr 13 byggnaderna flyttade till högre liggande mark 1840, medan nr 16 flyttades ut till ägostyckets mitt 1912, dvs. ungefär hundra år efter det att skifteslotten bildades. Hela kvadrater markerar nuvarande gårdslägen. Källa: Lewan 1989.

lika hastigt och kraftfullt rotfast sig bland allmänheten av åkerbrukare, som man väntat, utan har denna stora förändring tvärtom lämnat efter sig många olästa sår bland den jordbrukande klassen, förorsakade dels genom vederbörandes egen okunnighet om verkställigheten och tillämpningen av den för övrigt ganska välgörande och väl uttänkta enskiftesförfattningen, dels genom den häftiga våldsamhet, varmed denna stora förändring påskyndades, dels ock genom en del okunniga och vårdslösa lantmätarens förseelser...

Malmöborgmästaren C.G. Halling uppehåller sig i sina *Minnen* från mitten av 1800-talet ganska utförligt vid skiftet. Bl.a. har han, efter ett ögonvittne, skildrat hur en skiftesförrättning kunde gå till. För denna passus hänvisar vi till någon av flera återberättare.⁵⁹ Istället väljer vi här ett annat citat ur samma källa:

Den som nu bereser Skånes rika slätter och gläder sig åt de trevliga små och stora lantgårdarna med vitmenade väggar och rödmålade gavlar, ibland under tegeltak, nästan alla beskuggade av små planteringar, åt de yppiga sädesfälten till en betydlig del på forna avlägsna fäladsmarker, de väl hållna boskaps-hjordarna, han anar icke de tusende tårar och omsorger som varit dessa härligheters föregångare, eller att av mängden bland anhängarna av dessa trev-

liga nybyggen knappt en eller annan hann uppleva deras fullbordan och att andra som inhysseshjon tillbragte inom dem ett vegeterande liv. Men den stora reformen har blivit genomförd och storverket fullbordat. Skåne, alltid ett lyckligt, har tillika blivit ett mäktigt land.⁶⁰

Ett exempel på skiftande slutsatser i nationellt perspektiv är den debatt som uppstod mellan ekonomhistorikern Eli Heckscher och kulturgeografen John Frödin på 1940-talet. Den förre tolkade skiftesreformerna som en nödvändig förutsättning för det svenska jordbrukets framåtskridande, medan den senare ville modifiera en sådan bild. Frödin anförde också flera negativa sociala effekter av bysplittringen.⁶¹ Som underlag för en värderande diskussion om skiftet kan för skånskt vidkommande konstateras att det finns ett väl dokumenterat empiriskt material som på ett regionalt plan – by för by – redovisar enskiftets förlopp. Detta förhållande bör föras upp på Sven Dahls konto. Hans noggranna genomgång ger föga utrymme för avvikande uppfattningar av enskiftets kronologi och korologi. Själv såg Dahl skiftet som en förutsättning för det skånska jordbrukets stora

uppsving under 1800-talet⁶² och diskuterade det knappast vidare i värderande termer. Däremot har flera andra skribenter, likt Bruzelius ovan, vänt sig mot radikaliteten i enskiftet.⁶³ Frågan är dock om man därvid tillräckligt satt sig in i den aktuella tidens förutsättningar. Som tidigare antytts finns det också flera försök att också genom geografiska och andra teoretiska synsätt tolka enskiftets betydelse.⁶⁴

Skåne blir skånskt

I samband med 200-årsjubileet av Mackleans skifte 1983 firade en skånsk dagstidning med rubriken »När Skåne blev skånskt».⁶⁵ »Kring Svaneholm, i Skurup», borde tillfogas. Emellertid har vi stor anledning att ta upp temat, när enskiftet löper över större delen av de skånska slättbyggena som en stormvind – åtminstone betraktat i jämförelse med den tidens normala reformtempo. Rubriken ovan vill anknyta till de omedelbara effekterna av enskiftet, till de raka skiftesgränserna och därmed ofta de lokala vägarna, till de genom utflyttning spridda gårdarna och givetvis till ägolotter i form av kvadrater, rektanglar eller trianglar, så gott som alla avgränsade med räta linjer – och snart nog dekorerade med växande pilerader. I öppet landskap med begränsad kupering blir mönstren synliga redan från slät låglänt mark, påfallande från närliggande backar och höjder. I slättbygder, där omkring eller rentav över hälften av gårdarna flyttades ut, kom hela landskapet att förändras, om inte i ett slag så inom ett årtionde eller ett par.

Till det nya – och fram till vår tid bestående – hörde också som en omedelbar konsekvens nya vägar. Även om endast en del finns med på skifteskartorna, är det uppenbart att mängder av vägar måste anläggas för att försörja de nyss utspridda gårdarna. Ofta nog lades dessa vägar i gränserna mellan fastigheterna, ej sällan medförde detta tvära

böjar i landskapet, och fortfarande finner vi på många håll dels skiftets långa, raka vägsträckor, dels vägar som knycker sig fram genom landskapet.⁶⁶ Ännu kring sekelskiftet 1800 måste landskapsbilden ha varit i det närmaste den som Linné skildrade under sin Skåneresa 1749 och i övrigt mycket lik den århundraden tidigare, åtminstone vad bebyggelsen beträffar men sannolikt med en mindre andel åker. Redan efter något decennium av enskifte torde dock likheterna ha varit större med vår egen tids slättlandskap, om vi söker bortse från senare tillkomna ingredienser. Landskapet börjar helt enkelt bli skånskt på det sätt vi och våra närmast föregående släktled gärna uppfattat som typiskt.⁶⁷

Ovanstående kan sammanfattas som att enskiftet är ett av de verkligt stora förändringsnumren i skånsk landskapshistoria. Spåren tillbaka till skiftesepoken är tydliga, och utan kunskap om vad som då skedde kan vi knappast förstå dagens landskap. Naturligtvis har stora förändringar ägt rum sedan dess, men det har inte i grunden rubbat de strukturer enskiftet förde med sig förutom i de områden som blivit rent urban bygd. Under slutet av 1800-talet förekom en omfattande hemmansklyvning i Skåne liksom på andra håll i landet. Nya brukningsenheter tillkom, och med allt liberalare fastighetsdelningsregler blev uppstyckningen på vissa håll oerhört finmaskig. Men både där och i de trakter där hemmansklyvningen var mer modest, skedde förändringarna enligt enskiftets grundprincip. Räta linjer delade hemman i två eller flera delar, medan småställen tillkom längs vägar och i byarnas utkanter. Inte heller den kanske sista agrara expansionen i Sverige – den statliga egnahemsrörelsen under tidigt 1900-tal – utgjorde en principiell avvikelse vad avser domänindelningen. Småbrukskolonier tillkomna inom denna verksamhet påminner mycket om ett

Figur 8. Efter enskiftet koncentrerades jordbruksarbetet till den enskilda gården och de bygemensamma verksamheterna avtog. Målning av Emil Johanson-Thor från 1929, här något beskuren. Publicerad med tillstånd av Malmö Konstmuseum.

enskiftat landskap i miniatyr. Därmed är Skåne »lite grann från ovan» även i dag ett enskiftets landskap, så snart vi kommer utanför skogsbygderna. De medeltida bykärnorna utgör fortfarande centra i landskapet, markerade av kyrkan, sammanstrålande vägar och trädungarnas lummighet. Men där utanför ligger de tusentals utskiftade skånska gårdarna, ordnade antingen efter den mackleanska »schackbrädesprincipen» eller efter den i många byar tillämpade »tårtbitsprincipen».

Men inte bara landskapet i fågelperspektiv utan också det nära och i den vardagliga praktiken erfarna landskapet transformerades

under skiftesepoken. Att bryta ut gården ur byns odlingsgemenskap innebar att arbetet med marker och djur förändrades, speciellt då gården flyttades till nytt läge. Borta var den typ av arbetsmoment som utfördes runt omkring på bymarken, i regel med stark kollektiv prägel. Istället var det den individuella och kring gården samlade marken som blev de dagliga rutinernas domän (figur 8).⁶⁸ I och med det blev också beslutsprocesserna anorlunda. Alltmer av arbetets och produktionens planering fördes över från den traditionella byastämman till gårdsnivå – och därmed till familjen. Rollerna förändrades i bysamhället. Medan det i den oskiftade byn

med självklarhet var männens beslut som gällde på byastämman, är det kanske inte så osannolikt att åtminstone bondmorans ställning blev annorlunda på den utflyttade gården. Förr rådgjorde män med män, men vem skulle husbonden nu rådgöra med? Är det inte rimligt, att husmors åsikter oftare efterfrågades? Även hon kom ju vanligen från likartade förhållanden.

En annan aspekt på skiftet gäller följderna för olika sociala grupper. Skiftet avsåg gårdarna och deras folk, medan boende i gathus, hus på ofri mark etc. också kunde få bära följderna. Kanske kunde de bo kvar på en ny ägares mark, kanske tvingades också de att flytta.⁶⁹ Diskussionen skulle kunna föras mycket längre, men redan mot bakgrund av det här antydda kan vi konstatera att de sociala förhållandena på den moderna skånska landsbygden beror mycket av skeendena under skiftesepoken. Med andra rumsliga förhållanden för liv och arbete än dem som då skapades, skulle 1800- och 1900-tals-historien se annorlunda ut.

Förändringar över tiden

Vill man se enskiftet ur vår egen tids perspektiv finns många aspekter att beakta. För tvåhundra år sedan sysslade säkert nittio procent av befolkningen med jorden, och hela landskapsmönstret rörde sig kring gårdar, normalt samlade i större eller mindre byar. Numera arbetar kanske två procent inom jordbruk, och stora delar av bebyggelsen på landet har mycket lite med jordbruk att skaffa. Likväl kan man ställa frågor om vilka spår av skiftet som ännu går att urskilja liksom om vad som främst lett till att skiftets mönster av markindelning och bebyggelsefördelning suddats ut.

Skilda delar av det skånska landskapets utveckling sedan 1800-talets början har belysts av en rad inte minst geografiska forskare.

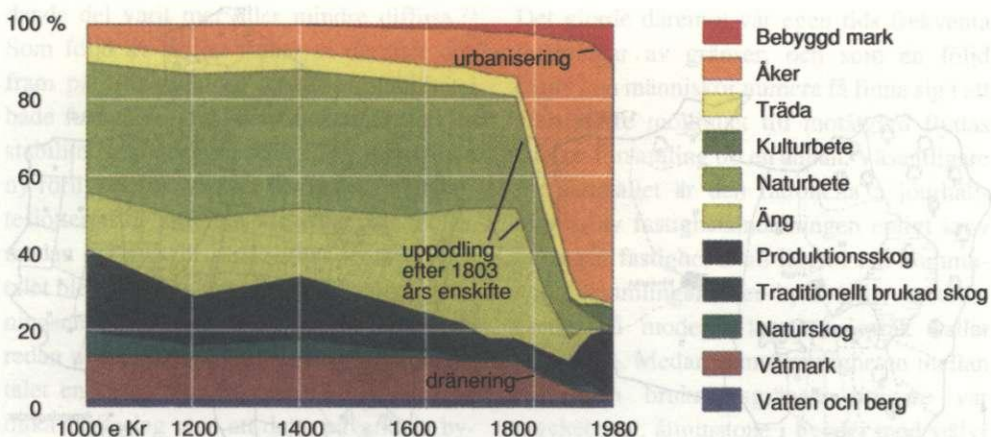
Hos Kristoffersson (1924), Nordholm (1928) och Dahl (1942) finner man en närmast självklar fokusering på bondens landskap, medan andra aspekter blir mer synliga hos senare författare som Lewan (1967), Möller (1989) och Germundsson (1993).

Markens användning och indelning

Markanvändningen genomgick snart nog stora förändringar. Med skiftet följde i många fall behov av nyodling, sannolikt särskilt för utflyttade gårdar. Därmed påbörjades en utveckling som inte omedelbart men under 1800-talet drastiskt ritade om tidigare förhållanden. Växtekologen Urban Emanuelsson har lagt stor möda på att schematiskt visa bl.a. det skånska utnyttjandet av mark i längre tidsperspektiv. I hans framställningar blir betydelsen av tiden efter skiftet, alltså 1800- och 1900-talen, mycket tydlig.⁷⁰ Figur 9 kan kort sammanfattas med att det var under 1800-talet som Skåne blev åker. Andelen åker av totalarealen ökade under seklet från en tiondedel till omkring hälften, till allra största delen på fodermarkens bekostnad. Istället för bete på naturmarker och ängsslåtter för vinterfoder, odlades i växande utsträckning också kreatursfoder av skilda slag.

En förutsättning för denna närmast enastående uppodling var dränering och torrläggning av fuktiga marker, av våtmarker, rentav av hela sjöar, något som bl.a. förutsatte ny teknik i form av täckdikning. Härifrån vore det möjligt att gå vidare till andra förändringar av markutnyttjandet. Låt oss dock här begränsa oss till konstaterandet att markens sammanförande i större skiften var en viktig förutsättning inte blott för torrläggning och uppodling utan också för den snart följande mekaniseringen inom jordbruket.

Härifrån kan det vara naturligt att gå över till markindelningen. Det har redan framhållits att enskiftet bör ses som en variant i för-

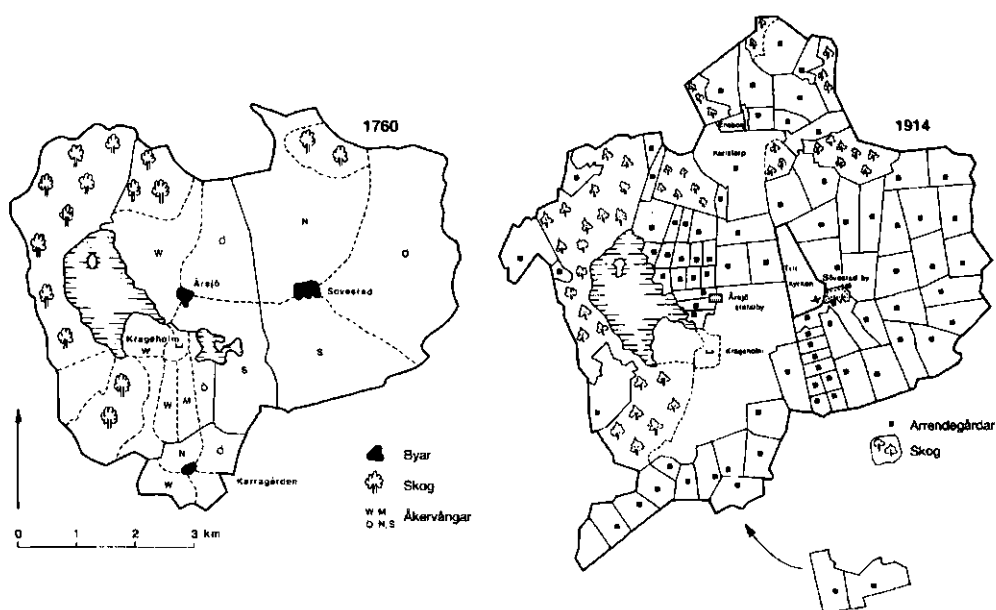

Figur 9. Markanvändningen i Malmöhus län under 1000 år. Den stora förändringen sker under 1800-talet, då åkermarken ökar kraftigt på ängens och betesmarkens bekostnad. Enskiftet var en av förutsättningarna för denna utveckling. Diagrammet är framställt av växtekologen Urban Emanuelsson och grundar sig för tiden fram till slutet av 1600-talet på pollendiagram och därefter på historiskt källmaterial. Källa: *Odlingslandskapet*. Boverket 1996.

ändringsmönstren eller kanske snarare som en drastisk kulmen på tidigare försök till förändringar. Den fortsatta utvecklingen kan sägas ha följt ett par skilda linjer. Vid sidan av en uppdelning av enskiftesgårdar genom hemmansklyvning respektive avsöndring och avstyckning av smärre fastigheter pågick en parallell omfördelning av mark på gods. Möller har belyst sambanden med arbetsorganisation och ekonomi vid skapandet av likstora arrendegårdar respektive småställen och betydligt större s.k. plattgårdar.⁷¹ Inrättandet av dessa plattgårdar kan också betraktas som ett alternativ till normalt enskifte, en godsägarvariant med sikte på det från skilda aspekter mest gynnsamma. Tidiga exempel och delvis föregångare är Svaneholms farmer, Araslövs farmer och Engeltoftas uppdelning. Figur 10 visar hur godset Krageholms domäner förändrades under »det långa» 1800-talet. Vid sidan om plattgårdstillkomst (Karlstorp) återspeglas av godsägaren initierade enskiftesprojekt (bl.a. Sövestad) och tillkomsten av Årsjö statarby.

Om dessa skeenden i huvudsak hör

1800-talet till karakteriseras det begynnande 1900-talet av en delvis besläktad ytterligare markuppdelning, men nu genom statens uppmuntran till skapandet av jordbruksegnahem, närmare belyst av Germundsson.⁷² En följd av dessa olika »fortsättningsvarianter» av skiftet var ökad uppstyckning av landskapet i såväl ägo- som brukningshänseende. Markägarna blev allt fler genom hemmansklyvningar och avsöndringar, friköp av gårdar från gods och tillkomsten av enskilt ägda egnahem. Jämsides härmed ökade antalet enheter som brukades separat – vad som senare kommit att kallas brukningsenheter eller jordbruksföretag. En överblick i längre perspektiv ges i tabellen s. 26. Trots brister i uppgifternas jämförbarhet är utvecklingen tydlig. Antalet enheter nådde ett maximum under tidigt 1900-tal för att därefter minska kraftigt. För landskapet har det haft stor betydelse att antalet brukare och därmed beslutsfattare under 1900-talet minskat till en femtedel. Eftersom den totala åkerarealen minskat, har medelarealen åker per företag samtidigt endast ökat fyra gånger. Dock lig-

Figur 10. Enskifte, plattgård och statarhostäder; godset Krageholms geografiska transformation under »det långa 1800-talet». Källa: J. Möller 1989.

ger huvuddelen av åkern på betydligt större och därmed färre företag. Till detta måste läggas en omfattande landskapsförenkling, som dels har att göra med mekaniseringens allt större skala, dels med en allt längre driven specialisering. Fältstorleken har med andra ord mångdubblats, och odlingshindren, de främmande inslagen i dessa fält, har blivit allt färre.

Gränsernas roll

Enskiftet fastlade de nya gränserna mellan olika fastigheter, men det räckte inte med det. Innan något skifte kunde äga rum, måste den totala arealen för skifteslaget eller byn fastställas, och dessförinnan måste dess yttre gränser preciseras. Detta medförde i sin tur en precisering även av socken- eller församlingsgränser, som fram till dess till bety-

Antal hemman resp. brukningsenheter i Skåne enligt olika källor

o. 1650	14 900 hemman	Dansk Hist. Tidskrift 6. R, 2. Bd
1810	21 700	Hist.Stat. II tab. D 11
1840	30 100	D:o tab. D 11
1865	40 700	D:o
1890	47 400 varav > 2 ha 32 800	D:o tab. D13
1919	48 700 36 700	D:o tab. D 17
1932	46 100 35 600	D:o tab. D 18
1951	40 300 31 200	D:o tab. D 19
2001	9 600 9 600	Jb.stat. Åbk 2002 tab.2.1

Anm. Uppgifterna på antalet hemman (–1900) resp. brukningsenheter (BE, 1890–) är ej helt jämförbara. Mot 44 200 hemman 1900 svarar drygt 47 000 BE 1890 och 1910.

dande del varit mer eller mindre diffusa.⁷³ Som följd av skiftet finner vi därefter och fram på 1900-talet en avsevärd stabilitet i både fastighets-, by- och sockengränser, en stabilitet som dock på senare år förbytts i en ny rörlighet. Som redan berörts kom enskifteslotterna i stor utsträckning att delas, medan det nya för särskilt det senare 1900-talet blev sammanläggningar till större brukningsenheter. Jämsides därmed finner vi redan under 1800-talet och det tidiga 1900-talet en och samma ägare till fastigheter i olika skifteslag utan att detta påverkade by- och eventuell sockengräns. Sedan några årtionden råder emellertid andra förhållanden – och värderingar – varvid fastigheter kan läggas samman över en dittillsvarande bygräns, som därvid justeras så att den ej delar den nya fastigheten. En följd blir därvid emellanåt en motsvarande ändring i socken- eller församlingsgräns.

Från förskifteslandskapets ofta diffusa by- och sockengränser har vi alltså rört oss över ett drygt århundrade med precis definierade och fasta gränser av dessa slag till vår tids situation med förvisso väl definierade men numera ofta ändrade by- eller snarare trakt- och församlingsgränser.⁷⁴ Som ett yttersta – men av skiftet oberoende – utflöde av denna nya rörlighet finner vi slopandet av en mängd församlingsgränser i och med sammanläggning till större enheter. Denna utveckling har tagit fart efter kyrkans skiljande från staten, och för Skånes del kan man notera att enbart förändringarna vid årsskiftet 2001/2002 sudat ut ungefär var tredje dittillsvarande sockengräns.⁷⁵

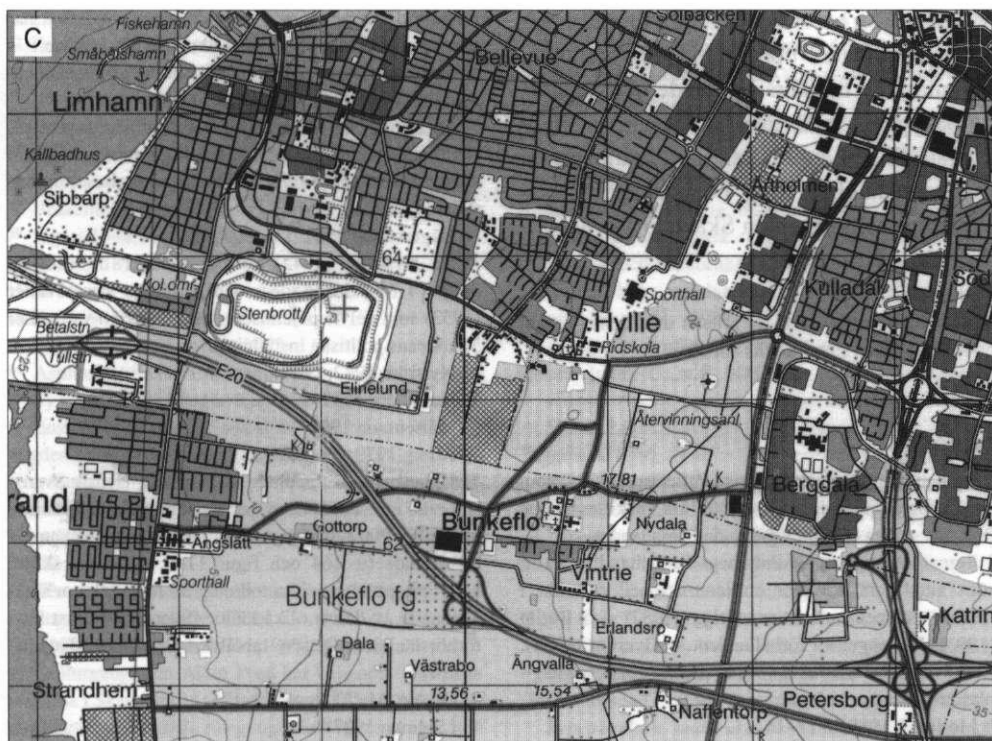
I en slättbygd med nära nog enbart by-bebyggelse fram till början av 1800-talet spelade det exakta läget av by- och sockengränser en obetydlig roll för människorna. De visste ändå till vilken socken de hörde, vilket också var det för samhället väsentliga. Skiftena ändrade inte på dessa förhållanden.

Det gjorde däremot vår egen tids frekventa justeringar av gränser, och som en följd därav kan människor numera få finna sig i att utan större möjlighet till motåtgärd flyttas från en församling till en annan. Väsentligare för samhället är den rationella à jourhållningen av fastighetsindelningen enligt krav att ingen fastighet skall ligga i två kommuner, församlingar eller byar (eller motsvarande, på modernt lantmäterspråk kallat »trakter«). Medan samstämmigheten mellan ägo- och brukningsgränser tidigare var mycket stor, åtminstone i bygder med självägande bondebruk, råder numera stora skillnader. Ofta är dessa därtill av föga permanent karaktär, då exempelvis till en ägo- och brukningsenhet under olika arrendeperioder kan läggas (delar av) andra fastigheter.

Bebyggelseförändringar

Även bebyggelsemönstrens förändring finns det skäl att kommentera. Utspridningen genom skiftet av stora delar av gårdsbebyggelsen betydde inte nödvändigtvis att de gamla bykärnorna utraderades. Visserligen skedde detta i åtskilliga fall, medan andra fick ett så glesat mönster att bykaraktären gick förlorad. Ofta blev dock gatehus och andra småhus liggande kvar i den gamla på gårdar delvis reducerade byn.⁷⁶ Successivt tillkom ytterligare hus, varvid något av det gamla mönstret i många fall återkom, utsuddande delar av skiftets omedelbara bebyggelseeffekter. Senare under 1800- och 1900-talen tillkom en rad nya bebyggelseinslag för nya funktioner på avsöndrade tomter t.ex. i järnvägs- och industrisamhällen etc. Småningom kan man tala om ett nytt mönster av koncentrerad bebyggelse, men nu på färre platser och i allmänhet i form av större enheter än byarna i landskapet före skiftet. En mer total omvandling skedde naturligtvis i stadsnära områden när urbaniseringen tog fart och hade anspråk på stora arealer. Detta illustreras i

Figur 11. Landskapet söder om Malmö i förvandling. Den första kartan (A) visar området i början av 1700-talet då byarna låg samlade och då inslaget av äng var tämligen stort (äng = streckade partier; betesmark = prickade partier). Den andra kartan (B) är från 1912 och visar hur enskiftet splittrat byarna. På flera ställen har en mängd småställen tillkommit (t.ex. på platsen för Bunkelflo gamla bykärna). I norr utbreder sig Limhamns stadsbebyggelse, nu som del av Malmö. Den tredje kartan (C) visar området 2001 och återspeglar urbanarealens kraftiga tillväxt under 1900-talet. Den demonstrerar vidare hur ett modernt vägsystem delvis kan fogas in i ett enskifteslandskap, men också hur den yttre ringvägen, som inklusive järnväg ansluter till Öresundsbron i väster, utgör en bågformad barriär i det öppna landskapet. Källor: Nordholm 1961 och ur Terrängkartan © Lantmäteriet Gävle 2003. Medgivande M2003/2412.

figur 11 som visar hur ett område söder om Malmö förändrats från 1700-talets bylandskap, över skifteslandskapet som det såg ut 1912 och fram till situationen idag. Området är nu till stor del täckt av stadsbebyggelse och i övrigt genomkorsat av stora trafikleder, bl.a den yttre ringvägen som ansluter till Öresundsbron i väster.

Glesbygdens gårdslandskap genomgick också olika förändringsfaser, tidigast som resultat av hemmansklyvningar och avsöndringar till en förtätad glesbygd, senare genom rivningar till en mer uttalad gleshet i mönst-

ren.⁷⁷ Det kanske mest påfallande i utvecklingen av olika mönster efter genomförandet av själva skiftesreformen i landskapet tycks ändå vara den successiva förändringen ur olika aspekter. Skiftet var en revolution, den efterföljande utvecklingen en ständigt pågående reformation. Just detta förhållande torde för övrigt göra ett nytt allmänt skifte olämpligt, ja, till en omöjlighet. Enskiftet i Skåne 1803 och det därtill 1827 adderade laga skiftet torde därför förbli en engångsrevolution vad såväl landskap som bebyggelse beträffar.

Trots ovan berörda och andra förändringar – av fastigheters uppdelning och sammanläggning, av markers brukande och ägande, av bebyggelsers förtätning och utglesning – kvarstår likväl ännu efter snart tvåhundra år mycket påtagliga drag i landskapet. Detta förändras ständigt, men Skåne är likväl fortfarande skånskt ...

Tomas Germundsson har för arbetet med denna artikel erhållit stöd från Ebbe Kochs stiftelse.

Noter

- ¹ Ett nationellt perspektiv finns i Pettersson (2003) som behandlar omprövningen av 1807 års enskiftesstadga, dvs. den stadga som blev gällande i hela landet.
- ² Temat »den agrara revolutionen» har behandlats av ett stort antal forskare. För en internationell översikt i bredare perspektiv, se t.ex. Grigg (1982) och Butlin (1993). För engelska förhållanden, se Overton (1984). För svenska förhållanden har Gadd (2000) intagit platsen som standardverk.
- ³ Möller, J. 1989, s. 12–16.
- ⁴ Ur Kapitalet, första boken, som Karl Marx färdigställde 1867. Denna referens: Marx 1970, s. 638.
- ⁵ För svenskt vidkommande kan Heckscher (1965) nämnas.
- ⁶ Gadd 2000, s. 14.
- ⁷ Olsson 2002, s. 29–99.
- ⁸ Fridlitzius 1979.
- ⁹ Gadd 2000, s. 273 ff.
- ¹⁰ Eliasson 2002, s. 56.
- ¹¹ Eliasson 2002, s. 50.
- ¹² Dahl 1942, s. 183.
- ¹³ Sporrang 1990, s. 140.
- ¹⁴ Gadd 2000, s. 269–272.
- ¹⁵ Yelling 1977; Turner 1984, s. 16–26.
- ¹⁶ Citatet ur Forssman 1928, s. 18.
- ¹⁷ Jfr Gadd 2000, s. 276 f.
- ¹⁸ Citatet från Juhlin Dannfelt 1928, s. 99.
- ¹⁹ Weibull 1923, s. 119; Forssman 1928, s. 19 f.
- ²⁰ Olai 1987.
- ²¹ Helmfrid 1961.
- ²² Olai 1987; den småländska undersökningen refereras i Gadd 2000, s. 282.
- ²³ Weibull 1923, s. 125–126.
- ²⁴ Gadd 2000, s. 282.
- ²⁵ Uppgifterna rörande huvudgårdarnas koncentration av sina marker har lämnats av fil. lic. Lars Persson, som insamlat dem i sitt pågående avhandlingsarbete om skånska huvudgårdar. Källorna är lantmäteriakter

rörande de nämnda gårdarna och byarna. Persson har närmare undersökt ett tjugotal liknande fall i Skåne.

²⁶ Macklean skrev själv en lärobok i lantushållning som utgavs postumt (Macklean 1844).

²⁷ Ofta anges att Macklean helt avskaffade dagsverkskyldigheten, men den bestod vid de gårdar som låg nära slottet i socknens norra, mer skogspräglade område (Olsson 2002, s. 165).

²⁸ Hägerstrand 1961.

²⁹ Se Nyström (1942) som framhåller de radikala dragen i Mackleans idéer och gärningar samt Waller (1953) som delvis polemiserar mot Nyström vad gäller Mackleans politiska inställning.

³⁰ Nyström 1942; Germundsson 1999.

³¹ Holmberg 1939, s. 11–23.

³² Mårtensson 1997.

³³ Åberg 1979.

³⁴ Uppgifterna förmedlade av fil. kand. Henrik Svensson vid ett seminarium på Kristianstads högskola i november 2002. Jfr Olsson, M. 2002 som anger samma förhållande (s. 164 och figur 11.1). Siffrorna skiljer något på grund av olika tolkning av materialet och användande av delvis olika källor (Svensson främst husförhörslängder, Olsson tabellverkets sammanfattande siffror).

³⁵ Olsson, M. 2002, s. 172–175.

³⁶ Liedman 1997.

³⁷ Detta diskuteras även av Sundberg (2001).

³⁸ Asplund 1983, s. 145–168.

³⁹ Isenberg 2001.

⁴⁰ Jfr Dahl 1942, s. 184 ff.

⁴¹ Weibull 1923, s. 138–141.

⁴² Uppgift från Lars Persson, jfr not 25.

⁴³ Det är oklart när termen »enskifte» introducerades. Den användes dock av lantmätaren i samband med Mackleans skifte av Svaneholms domäner på 1780-talet (muntl. uppg. av fil. dr Mats Riddersporre).

⁴⁴ Weibull 1923, s. 142–144.

⁴⁵ Holmberg 1939, s. 48–57.

⁴⁶ Utförliga redovisningar och diskussioner om förloppet finner vi bl.a. i Holmberg (1939) och Ingers (1948), kapitel 14, kortare i Åberg (1953), s. 78 ff. och Gadd (2000), s. 288 ff.

⁴⁷ Ingers 1948, s. 478. Här återfinnes för övrigt en utförlig genomgång av enskiftets förspel.

⁴⁸ Att Malmö Gustav Adolfs Torg är benämnt efter Gustav IV Adolf kan väl snarare förklaras av den tillfällighet att det anlades under dennes regentperiod än av kungens underskrift av enskiftesförordningen. Dock finns det ju en viss historisk poäng i att residensstaden i det »mest» enskiftade länet i landet har ett av sina större torg uppkallat efter denne inrikespolitiskt egentligen tämligen oengagerade regent.

⁴⁹ Jfr Bruzelius 1840, s. 7.

⁵⁰ Jfr Lewan 1983.

- 51 Dahl 1941 och 1942.
- 52 Fridlitzius 1979.
- 53 Utterström, 1957, s. 512–578.
- 54 Svensson, P. 2001, s. 92–129.
- 55 Olsson, J. 2002.
- 56 Sakuppgifterna ur Dahl 1942 samt Pauli u.å.
- 57 Om Hoby, se Lewan 1989, s. 10 ff.
- 58 Bruzelius 1840, s. 7.
- 59 Ingers 1948, s.483 ff.; Åberg 1953, s. 81 f.
- 60 Halling 1878.
- 61 Se Hoppe 1979, s. 63 ff.
- 62 Dahl 1941, s. 86.
- 63 Se exempelvis Boethius 1952.
- 64 Asplund 1983; Pred 1986.
- 65 Sydsvenska Dagbladet, 2 april 1983.
- 66 Enskiftets vägar fick också en dimension vid sidan om den transporttekniska, nämligen den socialt rumsliga eller landskapliga, som kort uttryckt kan sägas bestå i att vägarna i den dagliga praktiken »nötte in» enskiftets nya föreställningar om närhet och avstånd. Se Qviström 2002.
- 67 Teman kring det skånska landskapets identitet med utgångspunkt i enskiftet har bl.a. behandlats av Lysander (1984) och Svensson, B. (1997), s. 21–31.
- 68 Kulturgeografen Allan Pred har behandlat omvandlingarna i Skåne under skiftesepoken (1750–1850) ur ett struktorteoretiskt och tidsgeografiskt perspektiv. Han utforskar där bl.a. hur det dagliga livet förändrades i samspillet mellan det traditionella och det moderna samt mellan det lokala och den övergripande samhällsförändringen (Pred 1986).
- 69 Jfr Svensson, H. 2002.
- 70 Det är främst Emanuelssons lansering av den s.k. näringsämneshypotesen (som är ett försök att se de biologiska och ekologiska ramarna för skilda samhällsformer i ett landskapsperspektiv) som satt fokus på dessa aspekter. För en presentation av resonemanget och det empiriska underlaget, se Emanuelsson 1987 samt Emanuelsson m.fl. (2002) s. 51–64, 209.
- 71 Möller, J. 1986 och 1989.
- 72 Germundsson 1993.
- 73 Nilsson 1989.
- 74 Möller, A. 1995.
- 75 Lewan 2002.
- 76 Lewan & Möller, J. 1985.
- 77 Lewan 1967.
- Butlin, R. 1993. *Historical geography – through the gates of space and time*. Edward Arnold. London.
- Dahl, S. 1941. Storskiftets och enskiftets genomförande i Skåne. *Scandia XIV:1*.
- Dahl, S. 1942. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Akad. avh. Lund.
- Eliasson, P. 2002. *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875*. Akad. avh. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 25. Kungl. skogs- och lantbruksakademien. Stockholm.
- Emanuelsson, U. 1987. Skånes vegetationshistoria. *Svensk Geografisk årsbok 63*. Lund.
- Emanuelsson, U. m.fl. 2002. *Det skånska kulturlandskapet*. Andra upplagan. Naturskyddsföreningen i Skåne. Lund.
- Faggott, J. 1746. *Svenska landbrukets hinder och hjälp*. Stockholm.
- Forssman, H. 1928. Om skifte och annan jorddelning i hy. I *Svenska Lantmäteriet 1628–1928, del II*. Stockholm.
- Fridlitzius, G. 1979. Population, Enclosure and Property Rights. I *Economy and History*, vol. XXII:1, s. 3–37.
- Gadd, C.-J. 2000. *Den agrara revolutionen 1700–1870*. Tredje bandet i »Det svenska jordbrukets historia». Natur och Kultur/LTs förlag. Borås.
- Germundsson, T. 1993. *Landsbygdens egnahem. Egnahemsrörelsen, småbruket och landskapet i sydsvenskt perspektiv*. Akad. avh. Lund.
- Germundsson, T. 1999. Mackleans bokhylla. I *Geografi i Lund. Essäer tillägnade Gunnar Törnqvist*. Lund.
- Grigg, D. 1982. *The dynamics of agricultural change*. Hutchinson. London.
- Halling, C.C. 1878. Minnen. I *Samlingar utgivna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, VII*.
- Heckscher, E. 1965. *Svenskt arbete och liv: från medeltiden till nutiden*. Aldus/Bonnier. Stockholm.
- Helmfrid, S. 1961. The 'storskifte', 'enskifte' and 'laga skifte' in Sweden. General features. *Geografiska Annaler 43*, s. 114–129.
- Holmberg, N. 1939. *Enskiftet i Malmöhus län – förebilder och resultat*. Lund.
- Hoppe, G. 1979. *Enclosure in Sweden. Background and consequences*. Kulturgeografiskt seminarium 9/79. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet.
- Hägerstrand, T. 1961. Utsikt från Svaneholm. I *Svenska Turistföreningens årsskrift 1961*. Stockholm.
- Ingers, E. 1948. *Bonden i svensk historia, del II*. Stockholm.
- Isenberg, B. 2001. *Överflöd och ofullbordan. Essä om det moderna*. Coyote förlag. Lund.
- Juhlin Dannfelt, H. 1928. Skifte och delning av jord ur ekonomisk synpunkt. I *Svenska Lantmäteriet 1628–1928, del II*. Stockholm.

Litteratur

- Asplund, J. 1983. *Tid, rum, individ och kollektiv*. Liber förlag. Stockholm.
- Boethius, B. 1952. Våra gamla byar. *Namn och bygd 40*.
- Bruzelius, N. 1840. *Historisk, ekonomisk och Geografisk Beskrifning öfver Malmöhus län af Lorentz Gillberg, omarbetad och utgifwen af N. Bruzelius*. Lund.

- Kristoffersson, A. 1924. *Landskapsbildens förändringar i norra och östra delen av Färs härad under de senaste tvåhundra åren*. Akad. avh. Lund.
- Lewan, N. 1967. *Landsbebyggelse i förvandling*. Akad. avh. Lund.
- Lewan, N. 1983. Två revolutioner i Hofterup. I *Kävlingebygdens nu och då 1983*.
- Lewan, N. 1989. Landet norr om staden. I *Lund norrut. Norra fälleden och trakten norr om staden*. Föreningen Gamla Lund, årsskrift, nr 71.
- Lewan, N. 2002. Ett alltmåra gränslöst Skåne. *Ale*, nr 2 2002.
- Lewan, N. och Möller, J. 1985. Byarna i Lundatrakten förr och nu. *Lundabygdens sparbank/Årsredovisning 1984*. Lund.
- Liedman, S.-E. (1997). *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Bonnier Alba.
- Lysander, P. 1984. Att läsa landskapet. I Ambjörnsson, R. och Gaunt, D. (red.): *Den dolda historien*. Författarförlaget. Malmö.
- Macklean, R. 1845 (postumt). *Lärobok i lantbruket för Skurups socken*. Lund.
- Marx, K. 1970. *Kapitalet. Första boken*. Bo Cavefors Bokförlag. Uddevalla.
- Mårtensson, E. 1997. Rutger Macklean – om den stora jordrevolutionen och den nya skolan. I *Svanholm Årsskrift 1997*.
- Möller, A. 1995. Gränser i upplösning. En studie av by- och sockengränssändringar med exempel från södra Sverige. *Rapporter och Notiser 137*. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds universitet.
- Möller, J. 1986. Den skånska plattgården – exempel på agrar stordrift i södra Sverige. *Ymer '86*. Årgång 106. Svenska sällskapet för Antropologi och geografi. Stockholm.
- Möller, J. 1989. *Godsen och den agrara revolutionen. Arbetsorganisation, domänstruktur och kulturlandskap på skånska gods under 1800-talet*. Akad. avh. Lund.
- Nilsson, A. 1989. Var går gränsen? En studie av by- och sockengränssändringar i södra Skåne. *Rapporter och Notiser 92*. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds universitet.
- Nordholm, G. 1967. *Studier i Skånes äldre ekonomiska geografi. Del I och II*. Lund.
- Nyström, P. (1942): En dag på Svanholm. *Ord och Bild 1942*, s. 537 ff. (Artikeln finns omtryckt under rubriken »Macklean» i *Historieskrivningens dilemma* – red. T. Forser. Stockholm 1974.)
- Olai, B. 1987. »...till vinnande af ett redigt Storskifte...». En komparativ studie av storskiftet i fem häradar. Akad. avh. Uppsala.
- Olsson, J. 2002. *Bytt, bytt kommer aldrig igen. Skiftesreformernas genomförande i Fru Alstads by*. Akad. uppsats. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Lunds universitet.
- Olsson, M. 2002. *Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*. Akad. avh. Lund.
- Overton, M. 1984. Agricultural revolution? Development of the agrarian economy in early modern England. I Baker, A.R.H. & Gregory, D. (red.): *Explorations in historical geography*. Cambridge University Press.
- Pauli, U. u.å. *Lantmäteri och kulturhistoria. Handbok i forskning i lantmäteriarkiv*. Stencil. Lantmäteriet i Malmö.
- Petersson, R. 2003. *Ett reformverk under omprövning. Skifteslagstiftningens förändringar under första hälften av 1800-talet*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 27. Kungl. skogs- och lantbruksakademien. Stockholm.
- Pred, A. 1986. *Place, practice and structure. Social and spatial transformation in southern Sweden 1750–1850*. Barnes & Noble Books. New Jersey.
- Qviström, M. 2002. Enskiftets vägar. *Ale*, nr 1, 2002.
- Sporrong, U. 1990. Lantmäterikartorna som historisk källa. I *Sveriges kartor. Sveriges nationalatlas*. SNA förlag. Stockholm.
- Sundberg, K. 2001. Kreativa traditioner. I *RIG*, nr 1, 2001.
- Svensson, B. 1997. Vardagsmiljöer och söndagskulisser. I Saltzman, K. och Svensson, B. (red.): *Moderna landskap. Natur och kultur*. Stockholm.
- Svensson, H. 2002. Torpens försvinnande och samhällsomvandlingens geografi. I Lundh, C. och Sundberg, K. (red.): *Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer*. Nordic academic Press. Lund.
- Svensson, P. 2001. *Agrara entreprenörer. Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800–1870*. Akad. avh. Lund.
- Turner, M. 1984. *Enclosures in Britain 1750–1830*. Macmillan. London.
- Utterström, G. 1957. *Jordbrukets arbetare. Första delen*. (Ingår i serien »Den svenska arbetarklassens historia».) Tidens förlag. Stockholm.
- Waller, S. 1953. Rutger Macklean och 1809–1810 års riksdag. I *Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XXXIX*. Gleerup, Lund.
- Weibull, C.G. 1923. *Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början*. Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum 1914, del I. Lund.
- Yelling, J.A. 1977. *Common field and enclosure in England 1450–1850*. Macmillan. London.
- Åberg, A. 1953. *När byarna sprängdes*. LT förlag. Stockholm.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

I Ale-redaktionen ingår Birgitta Engström och Gert Jeppsson. Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2003, 150 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., stadsarkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., konsult Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, docent Lars Berggren, Lund, f.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, fil. dr Thomas Germundsson, Lund, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, länsantikvarie Thomas Rumberg, Malmö, arkivchef Anders Salomonsson, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, l:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

TOMAS GERMUNDSSON & NILS LEWAN

Enskiftet i Skåne 200 år

Reformen 1803 i geografiskt perspektiv

I

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.